

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

МОНАСТИРСЬКА Емілія Францівна

Психологічний супровід розвитку дітей в умовах позашкільного навчання
/ Psychological support of children's development in conditions of out-of-school
education

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ПСЗМ-21
Е.Ф. Монастирська

Науковий керівник:
д.психол.н., професор
С.К. Шандрук

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **А.Н. Гіряк**

ТЕРНОПІЛЬ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ДИТИНИ	
ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ	
7	
1.1. Специфіка психологічного супроводу розвитку дітей	7
1.2. Особливості психологічного супроводу в позашкільному навчанні ...	11
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2	
НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ	
У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС	
21	
2.1. Шляхи формування емоційного благополуччя	
у позашкільній освітній установі	21
2.2. Позашкільна діяльність як засіб психопрофілактики	29
Висновки до розділу 2	37
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ	
В ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАННІ	
38	
3.1. Позашкільна навчальна діяльність як засіб задоволення	
інтересів та потреб дитини	38
3.2. Практика зреалізації психологічного супроводу	41
3.3. Рекомендації щодо здійснення психологічного супроводу	
в позашкільному навчанні	48
Висновки до розділу 3	50
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід системи освіти до оновленої змістовної та технологічної моделі ставить ідею індивідуалізації позашкільної освіти, висуває пріоритетні завдання, які безпосередньо пов'язані зі збереженням та зміцненням фізичного та психічного здоров'я, ампліфікацією розвитку, підтримкою всебічного благополуччя дітей. Разом з тим, нагальним постає аналіз змісту психологічної складової як важливого регулятора дитячого розвитку, що має безпосереднє відношення до фізичного та психічного здоров'я дитини, її комплексного благополуччя. Це підвищує актуальність досліджень у сфері організації психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання.

Важливими для сучасної позашкільної освітньої практики постають проблеми забезпечення становлення вікових новоутворень розвитку дітей на різних етапах дитинства в процесі психологічного супроводу. З цих позицій психологічний супровід сприймається як узгоджена діяльність фахівців шкіл і позашкільної освітньої чи іншої організації, спрямовану на допомогу дитині повноцінно зреалізувати свої здібності, знання, вміння і навички задля досягнення успішності у різних видах діяльності. При такому підході зреалізація психологічного супроводу розвитку дитини в сучасній освітній практиці зустрічає низку перешкод. Так, вірний з погляду усталених нормативних положень підхід до організації супроводу дітей, який має бути органічно вбудований в освітній та виховний простір позашкільного закладу, ще на етапі розробки зіштовхується із певними проблемами, а саме: недостатністю методичного забезпечення індивідуалізації процесу у позашкільній освітній організації; неможливістю, у зв'язку із скороченням штатного розкладу, здійснювати необхідну інтеграцію фахівців різного профілю та сім'ї у процес психологічного супроводу дитини; складністю та багатоплановістю самого процесу розвитку дитини. Усе вищезазначене й

спричинило нагальність та актуальність цього магістерського кваліфікаційного дослідження із психології на тему: «Психологічний супровід розвитку дітей в умовах позашкільного навчання».

Стан розробленості проблеми дослідження відображено у працях вітчизняних та зарубіжних філософів, психологів, педагогів та освітологів. Найбільш розробленими у психологічній науці є теорії когнітивної детермінації емоцій (Р. Лазарус, І. Роземан, К. Шерер, С. Шехтер та ін.), ключові положення сучасних когнітивних теорій не заперечують важливість фізіологічних аспектів в емоційному розвитку і знаходять своє продовження в концепціях Д.Гоулмана, К. Саарні. Емоції як первинні динамічні структури розглядаються в мотиваційних теоріях (К. Ізард, В. Макдуголл), кроскультурний аспект проблеми розвитку широко представлений у роботах П. Екмана. Сучасні комплексні підходи розглядають розвиток дітей у взаємозв'язку з окремими психічними структурами – самосвідомістю (М. Льюїс, М. Салліван та ін.), когнітивним розвитком (Д. Гоулман, К. Саарні), довільною регуляцією (П. Коул, С. Мартін та ін.). Проблему розвитку дітей у науці також успішно досліджували у рамкових межах культурно-історичного підходу (див. [1-67]).

У разі пошуку способів оптимізації процесу розвитку дітей актуалізується проблема психологічного супроводу. Психологічний супровід розглядається як пролонгована комплексна допомога дітям. Змістовні аспекти психологічного супроводу представлені у низці наукових досліджень як система професійної діяльності, як модель побудови психологічної служби, стосовно різних категорій дітей у різних типах освітніх організацій. Ці положення органічно вписуються в контекст суперечностей сучасної педагогічної психології, серед яких найгострішими є такі протиріччя: між потребою у розвитку соціально-адаптивної, емоційно благополучної особистості та слабкою представленістю способів емпіричної верифікації цієї категорії як характеристики результату розвитку емоційної сфери людини на різних етапах дитячого онтогенезу; між актуалізацією завдання супроводу розвитку дітей та недостатньою науково-

методичною розробленістю змісту, форм та методів психологічного супроводу розвитку у педагогічній психології.

Мета дослідження – визначити, обґрунтувати та перевірити можливості психологічного супроводу розвитку дитини за умов позашкільного навчання.

Об’єкт дослідження – розвиток дитини дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічний супровід розвитку дитини в системі позашкільного навчання.

Завдання дослідження:

- 1) вивчити специфіку та особливості психологічного супроводу розвитку дітей;
- 2) показати шляхи формування емоційного благополуччя у позашкільній освітній установі;
- 3) дослідити практику зреалізації та сформувані рекомендації щодо здійснення психологічного супроводу в позашкільному навчанні.

Методи дослідження: теоретичний аналіз досліджень у сфері педагогічної та вікової психології із заявленої проблеми; теоретико-прикладне моделювання програми супроводу розвитку дитини в позашкільному навчанні; спостереження, бесіда, що забезпечує виявлення динаміки змістовних характеристик процесу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання.

Наукова новизна дослідження. У магістерській роботі всебічно вивчена специфіка та особливості психологічного супроводу розвитку дітей, показані шляхи формування емоційного благополуччя у позашкільній освітній установі, показана дієва система здійснення психологічного супроводу в умовах позашкільного навчання.

Практичне значення дослідження. Всебічно досліджена практика формування системи психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання. Зокрема, практично досліджена позашкільна діяльність як засіб психологічної профілактики, сформувані рекомендації

психологові щодо здійснення дієвого психологічного супроводу в умовах позашкільного навчання.

Структура кваліфікаційного дослідження. Магістерська робота складається із вступу, загальних висновків, трьох розділів із висновками до кожного, списку 67 використаних джерел. Загальний обсяг дослідження становить 61 сторінку, основний текст відображено на 53 сторінках. Результати дослідження відображені у двох авторських публікаціях.

РОЗДІЛ 1

ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ДИТИНИ

ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

1.1. Специфіка психологічного супроводу розвитку дітей

Повноцінний розвиток дитини як невід'ємне право людини і одне з найважливіших завдань освіти на сучасному етапі вимагає пошуку найефективніших шляхів задля досягнення цієї мети. Захист прав людини на охорону та зміцнення здоров'я, на вільний розвиток відповідно до індивідуальних можливостей стають сферою діяльності, в якій тісно переплітаються інтереси батьків, педагогів, психологів, медичних працівників, всього суспільства загалом. У зв'язку з цим останніми роками у системі освіти особлива увага приділяється саме психології дитинства.

Важливість цього періоду неможливо переоцінити. Саме на етапі дитинства у дитини відбувається помітний стрибок у фізичному, моторному, інтелектуальному, мовному розвитку. Втративши цей час, – заповнити його дуже важко, а іноді й неможливо. Ранній психологічний супровід сьогодні одна із найефективніших способів допомоги дитині та її сім'ї. Соціальний добробут дитини багато в чому залежить від того, як вона пристосовується та адаптується до навколишньої дійсності. Рівень адаптованості, у свою чергу, безпосередньо впливає на формування таких важливих сфер розвитку, як психомоторна, мовна та емоційна.

Сучасні молоді батьки досить компетентні у питаннях виховання та розвитку дітей. До моменту народження дитини вони вже мають елементарні уявлення про догляд за ними, про основні закономірності розвитку моторики, психічних функцій та формування мови. Однак практика показує, що найчастіше теоретична підкованість не є показником того, що ці корисні знання

застосовуються батьками у повсякденному житті у взаємодії з дитиною. Крім того, дуже важливо сформувати активну позицію у вирішенні питань виховання та навчання дітей, створити особливу форму партнерської взаємодії позашкільного закладу із сім'єю. Така робота є неодмінною умовою успішної реалізації завдань психологічного супроводу.

Термін «супровід» сьогодні міцно увійшов у вітчизняну науку та практику роботи фахівців у галузі педагогіки та психології. Однак до сьогодні немає єдиного трактування цього терміна, більше того, поряд з ним використовуються такі близькі за змістом і змістом поняття, як «психологічна підтримка», «сприяння», «психологічне забезпечення» та ін. «Супровід – складний процес взаємодії супроводжуючого та супроводжуваного, результатом якого є вирішення ситуації життєвого вибору, рішення та дія, що веде до зміни положення супроводжуваного» [30, с. 16].

Поняття «супровід» використовується для позначення недирективної форми надання здоровим людям психологічної допомоги, спрямованої «не просто на зміцнення або добудову, а на розвиток та саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, що запускає механізми саморозвитку та активізує власні ресурси людини» [30, с. 18]. Супровід передбачає підтримку реакцій, процесів і станів особистості, що природно розвиваються. Більше того, успішно організований соціально-психологічний супровід відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту зону розвитку, яка їй поки що недоступна [4; 28; 45; 62]. На відміну від корекції воно передбачає не виправлення недоліків і переробку, а пошук прихованих ресурсів розвитку людини або сім'ї, опору на власні можливості і створення на цій основі психологічних умов для відновлення зв'язків зі світом людей.

У рамках аналізованої проблеми під супроводом ми розумітимемо систему професійної діяльності психолога, спрямовану на створення соціально-психологічних умов для успішного позашкільного навчання і розвитку дитини у ситуаціях взаємодії. Головними принципами психологічного супроводу є

гуманне ставлення до особистості, кваліфікована допомога та підтримка природного розвитку, а результатом психологічного супроводу особистості у процесі її розвитку стає нова життєва якість – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах із собою та оточуючими людьми як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях.

Завданнями психологічного супроводу розвитку є:

- 1) запобігання виникненню проблем розвитку дитини;
- 2) допомога (сприяння) дитині у вирішенні актуальних завдань розвитку, навчання та соціалізації;
- 3) розвиток психолого-педагогічної компетентності (психологічної культури) дітей, батьків, педагогів;
- 4) психологічне забезпечення освітніх програм.

Завдання психологічного супроводу конкретизуються залежно від рівня (ступеня) освіти, але позашкільному розвитку у цій системі відводиться особлива роль, оскільки діагностика дозволяє оцінити відповідність рівня розвитку дитини віковим нормам, попередити і скоригувати можливі відхилення. Зважаючи на те, що основи подальшого благополуччя у розвитку дитини закладаються в ранньому дитинстві, організація психологічного супроводу в цьому віці набуває особливої значущості та актуальності, зокрема і в умовах позашкільного навчання.

Існує дієва концепція психологічного супроводу природного розвитку дітей раннього віку. За її основу було покладено первинність природного розвитку дітей та самостійність освоєння середовища, що сприяє соціокультурному розвитку дитини [18]. При психологічному супроводі розвитку як суб'єкт супроводу необхідно розглядати не дитину, не її сім'ю, а їхню спільність як колективний суб'єкт саморозвитку. Таким чином, заходи супроводу дітей (профілактичні, діагностичні, корекційні, просвітницькі) повинні вибудовуватися по відношенню до колективного суб'єкта, що

представляє собою спільність дитини та сім'ї, що виховує її, які, з погляду, необхідно враховувати під час організації психологічного супроводу:

- 1) індивідуальний підхід до кожної дитини;
- 2) урахування первинності природного розвитку;
- 3) створення умов для самостійного освоєння дитиною соціального довкілля (з метою соціокультурного розвитку);
- 4) організація спеціальних умов (педагогічно організованого довкілля позашкільного закладу), що сприяють успішному результату супроводу;
- 5) проведення ранньої діагностики;
- 6) проведення необхідної корекції у разі виявлення порушень розвитку;
- 7) розуміння під суб'єктом супроводу колективного суб'єкта супроводу, що є спільністю «дитина + сім'я»;
- 8) залучення суміжних із психологією дисциплін для розробки форм допомоги сім'ї, яка виховує дитину;
- 9) наявність у супроводжуючого спеціальних соціально-психологічних та педагогічних навичок та знань.

Незалежно від аспекту в рамках якого розглядається психологічний супровід дитини, фахівцям-психологам необхідно звернути увагу на вищевикладені позиції, оскільки їх урахування дозволить досягти бажаних та прогнозованих результатів психологічного супроводу розвитку дитини в умовах позашкільного навчання.

1.2. Особливості психологічного супроводу в позашкільному навчанні

Вивчення питання людського розвитку у зарубіжній та вітчизняній науці залишається однією з найскладніших проблем досліджень психолого-педагогічної спрямованості. З одного боку, тривала історія вивчення призвела до різноманіття теорій і, відповідно, до теоретичних та методологічних

розбіжностей під час обговорення різних аспектів розвитку психоемоційної сфери, з іншого боку, відзначається наявність об'єктивних складнощів та суперечностей щодо розвитку дітей. При цьому важливість проблеми для сучасної освітньої практики щоразу лише зростає.

Значення проблеми розвитку загалом, і важливість вивчення окремих компонентів неодноразово підкреслювалися у низці авторитетних вітчизняних досліджень. Насамперед, ми згодні з позицією, що «які умови та детермінанти не визначали б життя та діяльність людини – внутрішньо, психологічно дієвими вони стають лише тому випадку, якщо їм вдається поринути у сферу емоційних відносин, переломитися і закріпитися у ній» [37, с. 154]. При цьому вважаємо важливим констатувати та підкреслити відсутність усталеного погляду, процес розвитку в цілому, що залишає цю проблему в психологічній науці до кінця так і не визначеною. В даний час емоційна сфера визнається «значним регулятором поведінки людини, яка забезпечує реалізацію її ставлення до явищ навколишнього світу та дозволяє будувати адекватну взаємодію з іншими людьми» [54, с. 10].

Проблема психологічного супроводу розвитку дітей до часу становлення наукової психології представлена в контексті філософських та природничих досліджень. Історія питання своїм корінням сягає в античну філософію Демокріта, Платона, Епікура, Авіценни, які представили свої судження щодо життя та побутування молодшої людини. Однак полеміка цього періоду розгортається швидше щодо питань участі дослідника у регуляції поведінки, ніж проблеми спричинення розвитку та ускладнення різних станів в онтогенезі.

Приміром, Р. Декарт порушує питання про нижчі та вищі почуття. Вкладає в схему супроводу розвитку молодого покоління, крім почуттів, відчуття та уявлення, вказуючи на тілесний механізм виникнення останніх. Б. Спіноза розглядає почуття як регулятор дитячої поведінки. Будь-яка емоція – це знання плюс відношення. Ця теза фактично стає основою майбутніх когнітивних теорій емоцій [21]. Відправною точкою майбутніх психологічних

досліджень, що пояснюють поведінку людини і тварини, є еволюційна теорія Ч. Дарвіна, яка започаткувала еволюційні теорії.

«Еволюційна теорія окреслила появу та оформлення ендогенетичного підходу до проблеми людського розвитку в науці. Еволюційне походження мають і тілесні та психологічні особливості організмів. Основні положення теорії дозволяють стверджувати, що розвиток – це послідовна, стереотипна реакція, з генетично універсальним механізмом формування відношень. Генетичне зумовлення задає ранній прояв емоцій в онтогенезі. Наявність адаптивного значення виживання організму забезпечує віковий розвиток дитини. Ідея про рефлекторному характері емоцій, означена ще Ч. Дарвіном у змісті принципу прямої дії нервової системи, активно розвивається в положеннях теорій В. Джеймса та К. Ланге. Емоції розглядаються авторами як периферичні (тілесні) органічні прояви, зумовлені мимовільними актами секреторної діяльності та довільними актами рухової сфери» [19, с. 236].

Аналіз досліджень сутності особистісно-розвивальної освіти, цілей та змісту профільного навчання означив необхідність психологічного супроводу розвитку особистості в освітньому процесі. Визначення підходів до організації психологічного супроводу розвитку особистості в умовах позашкільного навчання потребує вирішення низки дослідницьких завдань:

1) необхідно осмислення психологічної сутності процесу супроводу особистості, визначення його змісту та структури. Це вимагає аналізу теоретичних підходів до проблематики психологічного супроводу, відображених у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях;

2) розгляд цілей та завдань психологічного супроводу дитини неможливий без аналізу всієї системи психолого-педагогічного супроводу в освітній сфері. Це пов'язано з тим, що в руслі ідей гуманізації освіти психологічний супровід постає одним із елементів системи психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості;

3) побудова моделі психологічного супроводу розвитку дитини в умовах позашкільного навчання в контексті даного дослідження базується на інтеграції різних наукових підходів до феномену супроводу. Це, у свою чергу, передбачає аналіз досягнень психологічної практики з метою виявлення можливостей їх використання в позашкільному освітньому процесі.

У зарубіжній та вітчизняній науці феномен супроводу став предметом психологічного освоєння лише у останні десятиліття. Розуміння сутності поняття психологічного супроводу зумовлене його використанням як інноваційної концептуальної ідеї, зреалізація якої спочатку замикалася на вирішенні екзистенційних проблем дитини. Поступово об'єкт, предмет та зміст психологічного супроводу значно розширилися у зв'язку зі зміною пріоритетів освітянської філософії. Як слушно зазначають учені: не треба формувати, а тим більше «формувати» відповідну людину. Їй треба лише допомогти (чи хоча б не заважати) стати собою. У цьому полягає справжня філософія культурної педагогіки, яка повинна бути педагогікою не відповідної, а відповідальної дії [15].

Проблема розвитку особистості в освітньому процесі займає пріоритетне місце в психолого-педагогічних дослідженнях як у рамках освітології, педагогіки, психології особистості, вікової психології, психології розвитку та акмеології, так і в рамках педагогічної психології. Більшість дослідників підкреслюють значну роль педагогів та психологів в особистісному становленні дитини. Реалізація психолого-педагогічних функцій відображається в різних наукових термінах: «педагогічна підтримка», «психологічна підтримка», «психологічна допомога», «педагогічний супровід» та «психологічний супровід». Найчастіше ці поняття використовуються як синонімічні. Однак для визначення сутнісних характеристик психологічного супроводу розвитку юної особистості ми вважаємо за необхідне уточнити дані наукові дефініції.

Психологічна підтримка розуміється як діяльність суб'єктів освітнього процесу, що спрямована на надання превентивної та оперативної допомоги.

Розробка теорії та практики підтримки ґрунтується на перегляді цільових установок освітнього процесу. Визначальною у постановці їх цілей є ідея свободи дитини [10].

Використовувані разом поняття «підтримка» і «допомога» близькі, багато в чому схожі, у чомусь синонімічні, хоча зовсім не ідентичні за своїм задумом. Розгляд поняття педагогічного та психологічного супроводу особистості ми спочатку ґрунтували на семантичному аналізі самого слова «супровід». Супровід – це те, що супроводжує якесь явище або дію. У наукових дослідженнях з теорії та практики комплексного супроводу зустрічається таке його визначення: «Під супроводом розуміється метод, який забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. При цьому під суб'єктом розвитку розуміється як людина, що розвивається, так і система, що розвивається» [10, с. 238].

За своєю загальною спрямованістю людиноцентрований підхід до освіти передбачає організацію супроводу, заснованого на принципах гуманізму [13]. Як методи психологічного супроводу використовуються: 1) тренінги, 2) дискусії, 3) ігри (організаційно-діяльнісні, сюжетно-рольові, імітаційні), 4) наставництва, 5) індивідуальні консультації, 6) групові консультації.

Психологічний супровід дитини сприймається як супровід на життєвому шляху, яке передбачає рух разом із, поруч із дитиною, інколи ж – попереду. Завдання психолога – допомагати дитині робити усвідомлені особисті вибори, конструктивно вирішувати конфлікти, що виникають, освоювати індивідуально значущі і цінні методи пізнання, спілкування, розуміння себе та інших. Отже, психологічний супровід – це один із видів професійної діяльності психолога, спрямованого на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання та особистісного розвитку дитини в ситуаціях позашкільної взаємодії.

Психологічний супровід передбачає слідування за природним розвитком дитини на конкретному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу і

спирається на її реальні особистісні досягнення. Таким чином, супровід слідує логіці розвитку дитини, а не штучно задає їй цілі та завдання розвитку. Як основний аксіологічний принцип, ідеї та моделі психологічного супроводу постають безумовне визнання цінності внутрішнього світу, пріоритетність потреб, цілей і цінностей розвитку дитини.

Психологічний супровід поєднує створення умов для самостійного творчого освоєння дитиною системи відносин зі світом і з собою, а також для здійснення особистісно значущих виборів. При цьому акцентується увага на тому, що дорослий може відіграти важливу роль у становленні та розвитку унікального світу дитини, проте він не вправі перетворюватися на зовнішнє психологічне джерело розвитку, оскільки внутрішній світ дитини автономний і незалежний [31].

Основною метою психологічного супроводу є забезпечення оптимального взаємодії всіх суб'єктів позашкільного освітнього процесу. Психологічний супровід представляється у вигляді особливим чином організованого розвиваючого довкілля. Мета практичної роботи психолога полягає в тому, щоб організувати співпрацю з дитиною, спрямовану на її самопізнання, пошук шляхів самоорганізації з внутрішнім світом і системою відносин. При цьому ніщо не може бути змінено в її внутрішньому світі без власної волі та бажання дитини. Супровід дозволяє сфокусувати увагу психолога на головному – особистості дитини [42].

Психологічний супровід завжди мав місце в освітньому процесі школи та у позашкільному навчанні. Його елементи були відображені в декларованих цілях та принципах виховання, у розробці та впровадженні активних методів навчання, організації позакласної роботи, а головне – в особистому професійному досвіді багатьох наставників. Психологічний супровід мав несистемний, почасти неусвідомлений характер. Значно більшу увагу приділяли корекційній роботі з дітьми, які мають статус «важких», а також із неуспішними, із дітьми з неблагополучних сімей. Педагог змушений був брати

на себе завдання корекції розвитку, не маючи спеціальної підготовки та резерву часу. В результаті завдання корекційного плану були досяжні лише незначною мірою, а «звичайний» учень залишався за межами професійно-особистісного впливу психолога.

Виходячи із загальних принципів та правил роботи практичного психолога в освіті та принципів гуманізації позашкільного освітнього процесу, ми визначили принципи, які можуть стати осереддям психологічного супроводу розвитку дитини (рис. 1.1):

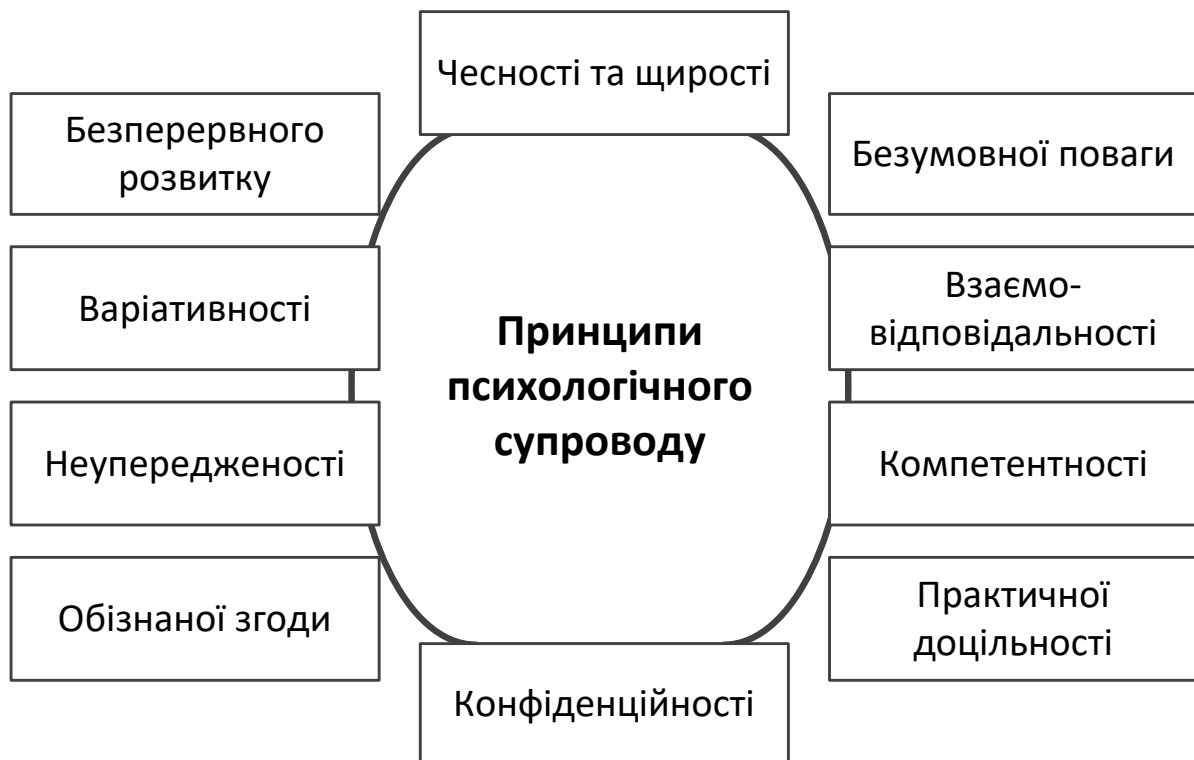

Рис. 1.1. Принципи психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання

- 1) принцип чесності та щирості у роботі з людьми;
- 2) принцип безумовної поваги до гідності та недоторканності особистості;

3) принцип взаємовідповідальності з опорою на принцип «не нашкодь», виконання якого регламентують правила відносини психолога з досліджуваним;

4) принцип компетентності, що вимагає від психолога вирішення тих питань, в яких він професійно обізнаний;

5) принцип практичної доцільності, що задає адекватність цілей теоретичного обґрунтування та вибору методичного інструментарію;

6) принцип конфіденційності, котрий означає, що матеріал, отриманий психологом у процесі його роботи з дитиною на основі довірчих відносин, не підлягає розголошенню поза узгодженими умовами;

7) принцип обізнаної згоди, що вимагає, щоб психолог, замовник і досліджувані були повідомлені про етичні принципи та правила психологічної діяльності та брали в ній добровільну участь;

8) принцип неупередженості, що не допускає упередженого ставлення до дитини;

9) принцип варіативності – володіння поєднанням різноманітних теоретичних підходів та психотехнологій відповідно до індивідуальних особливостей дітей;

10) принцип безперервного особистісного та професійного розвитку – провідний принцип, оскільки всі інші принципи підпорядковані йому, забезпечуючи внутрішні та зовнішні умови його здійснення.

Зреалізація ідеї психологічного супроводу передбачає три взаємопов'язані компоненти:

1) систематичний моніторинг психолого-педагогічного статусу дитини та динаміки його розвитку у процесі позашкільного навчання.

2) створення соціально-психологічних умов розвитку особистості та успішного позашкільного навчання, що передбачає розробку індивідуальних і групових програм психологічного розвитку виходячи з даних психодіагностики;

3) створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги дітям, які мають проблеми у психологічному розвитку та навчанні.

Таким чином, особистісно-розвиваюча позашкільна освіта, будучи важливою тенденцією сучасного розвитку освіти, має глибоке коріння. Аналіз показує, що на сучасному етапі розроблені методологічні основи особистісно-розвивальної освіти, створені її теоретичні концепції, моделі та технології. У ході зреалізації ідей особистісно-розвиваючої освіти, що базується на засадах гуманізації, обґрунтовується необхідність сприяння у розвитку особистості та її суб'єктності, формуванні суб'єктної позиції у навчанні та визнанні суб'єктного досвіду кожного учня.

Впровадження в освітню практику ідеї особистісно-розвивального навчання вимагає аналізу психологічних умов їх реалізації та розробки програм психологічного супроводу розвитку особистості. Позашкільне навчання є формою організації диференційованого навчання, при якій враховуються їх схильності, інтереси, здібності. Таке навчання дозволить:

1) розширити можливості пошуку способів зменшення навантаження без шкоди рівню освіти;

2) забезпечити певний рівень освітньої підготовки, подальшу професійну орієнтацію;

3) надати позашкільному закладу демократичного та гуманістичного характеру, надаючи кожній дитині право вибору свого подальшого спрямування;

4) полегшити мотивацію вибору напряму позашкільної діяльності;

5) покращити умови мотивації навчання обдарованих дітей;

6) посилити самостійність роботи;

7) сформувати систематично цілеспрямовану, цілеспрямовану схильність до будь-якої професії.

В організації позашкільного навчання гостро стоїть питання про діагностику здібностей та інтересів дітей. Результати тільки

психодіагностичних обстежень не можуть бути підставою для розподілу за спрямуванням. Необхідна координація зусиль усіх суб'єктів шкільного і позашкільного освітнього процесів, яку може здійснити практичний психолог освітньої установи при зреалізації програми психологічного супроводу розвитку особистості дитини. Психологічний супровід розвитку особистості дітей – це один із видів професійної діяльності психолога, спрямованої на створення психолого-педагогічних умов для успішного навчання та особистісного розвитку дитини в ситуаціях позашкільної взаємодії.

Висновки до розділу 1

Впровадження в позашкільну освітню практику ідеї особистісно-розвивального навчання вимагає аналізу умов їх реалізації та розробки програм психологічного супроводу розвитку особистості. Позашкільне навчання є формою організації диференційованого навчання, при якій враховуються їх схильності, інтереси, здібності. Таке навчання дозволить розширити можливості пошуку способів зменшення навантаження без шкоди рівню освіти; забезпечити певний рівень освітньої підготовки, подальшу професійну орієнтацію; надати позашкільному закладу демократичного та гуманістичного характеру, надаючи кожній дитині право вибору свого подальшого спрямування; полегшити мотивацію вибору напряму позашкільної діяльності; покращити умови мотивації навчання обдарованих дітей; посилити самостійність роботи; сформувати систематично цілеспрямовану, цілеспрямовану схильність до будь-якої професії.

В організації позашкільного навчання гостро постало питання про діагностику здібностей та інтересів дітей. Результати тільки психодіагностичних обстежень не можуть бути підставою для розподілу за спрямуванням. Необхідна координація зусиль усіх суб'єктів шкільного і

позашкільного освітнього та виховного процесів, яку може здійснити практичний психолог освітньої чи виховної установи при зреалізації програми психологічного супроводу розвитку особистості дитини. Психологічний супровід розвитку особистості дітей – це один із видів професійної діяльності психолога, спрямованої на створення психолого-педагогічних умов для успішного навчання та особистісного розвитку дитини в ситуаціях позашкільного навчання.

РОЗДІЛ 2

НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

2.1. Шляхи формування емоційного благополуччя у позашкільній освітній установі

Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини, що характеризується напруженим ритмом життя, емоційними навантаженнями, проявами агресії, дратівливості, емоційної нестриманості, носіями яких є дорослі, однолітки, соціальні мережі, засоби масової інформації, значно впливає на емоційний стан дитини. Зростаюча з кожним роком кількість дітей, які мають відхилення в емоційній сфері, виявляє необхідність визначення як одного з пріоритетних завдань позашкільної освіти охорони та зміцнення не тільки фізичного, а й психічного здоров'я, в тому числі емоційного благополуччя вихованців. Актуальність проблеми зумовлена тим значенням, яке має емоційне благополуччя для сьогодення та майбутнього розвитку дитини. Стійко позитивний, комфортний емоційний стан розглядається як базовий, що є основою повноцінного психічного розвитку та успішної соціалізації дитини.

Саме емоційне благополуччя дитини визначається як ключова орієнтація психолого-педагогічної діяльності у позашкільному закладі, розглядається як фундамент позитивної соціалізації, детермінанти повноцінного розвитку особистості дитини. У зв'язку з пріоритетністю завдання забезпечення та підтримки емоційного благополуччя кожної дитини у позашкільному закладі виникає необхідність визначення механізмів її реалізації в освітньому процесі. Ми виходимо з розуміння того, що емоційне благополуччя кожної окремої дитини зумовлене багатьма об'єктивними та суб'єктивними чинниками, і тому її забезпечення вимагає індивідуального, особистісно зорієнтованого підходу,

що робить доцільним подальшу розробку цієї проблеми з позиції психологічного супроводу. Вважаємо за необхідне сфокусуватися на сутнісному аналізі складових емоційного благополуччя дитини та ключових напрямів супроводу, що впливають звідси.

Поряд із явно вираженим інтересом дослідників до проблеми емоційного благополуччя дітей доводиться констатувати, що вона залишається маловивченою. Досі відсутня єдина цілісна концептуальна позиція щодо розуміння самого терміну «емоційне благополуччя». У психологічних дослідженнях емоційне благополуччя розкривається з різних позицій:

- як емоційне самопочуття, що характеризується позитивною спрямованістю і протиставляється емоційному неблагополуччю – категорії-антагоністу, що дає можливість чіткіше висвітлити межі емоційного благополуччя;

- як показник успішної емоційної регуляції людини;

- як інтегральне переживання, у якому сфокусувалися почуття, зумовлені успішним (чи неуспішним) функціонуванням усіх сторін особистості;

- як синонім емоційного здоров'я, що дозволяє зберігати цілісне емоційне ставлення до себе та до світу, перетворювати негативні емоції та породжувати позитивно забарвлені переживання (див. [2; 8; 13; 28; 36; 44; 47; 55; 62 та ін.]).

Наявні нині підходи до визначення емоційного благополуччя доцільно розглядати як взаємодоповнюючі, що висвічують окремі грані цього складного феномена. Узагальнюючи існуючі визначення, під емоційним добробутом розумітимемо відносно стійке суб'єктне переживання індивідом емоційного комфорту, пов'язаного із задоволенням особистісно значущих потреб, а також зі здатністю емоційного регулювання. Важливо підкреслити, що емоційний добробут доцільно розглядати не тільки як результат – позитивний емоційний стан, але і як процес переважання позитивно забарвлених емоцій над

негативними переживаннями, що проявляється в адекватному реагуванні та можливості регулювання власних емоцій відповідно до ситуації.

Поняття «емоційне благополуччя» потребує уточнення щодо дітей. Питання емоційного благополуччя розглядалися у рамках «емоційного світовідчуття». Вітчизняні дослідники визначають це явище як позитивне, стійке, комфортне самопочуття; переживання насолоди, успіху. Останнім часом емоційне благополуччя вивчається з погляду суб'єктивної характеристики якісної оцінки емоційного стану дитини; з позиції психологічної безпеки всіх суб'єктів освітнього середовища; у контексті адаптації дитини до умов соціального довкілля та ін.

Виявлена багатовимірність аналізованого феномену, своєю чергою, ускладнює виділення елементів емоційного благополуччя, якими може бути описана і розкрита. Складові емоційного благополуччя дитини є континуумом між позитивними і негативними полюсами, що виявляються в наступних структурних компонентах:

- 1) емоції задоволення/незадоволення як зміст переважного фону настрою;
- 2) переживання успіху/неуспіху досягнень мети;
- 3) переживання комфорту як відсутності зовнішньої загрози та фізичного дискомфорту;
- 4) переживання комфорту в присутності інших людей та ситуації взаємодії з ними;
- 5) переживання оцінки іншими результатами активності дитини [13; 34].

Зміщення емоцій, що переживаються, до того чи іншого полюса веде до емоційного благополуччя або неблагополуччя. Зазначимо, що йдеться не просто про позитивні або негативні переживання, що мають місце в житті кожної дитини, а про позитивне (негативне) самопочуття, а також стійкі, найбільш гострі переживання, викликані значущими життєвими ситуаціями. Такими подіями у житті дитини стають ті, які пов'язані із задоволенням її провідних вітальних та соціальних потреб, серед яких:

- 1) потреба у безпеці;
- 2) потреба в емоційному контакті з оточуючими (батьками, вчителями, вихователями, дітьми), доброзичливій увазі;
- 3) потреба в активному пізнанні;
- 4) потреба у різноманітній діяльності та самодіяльності;
- 5) потреба у самоствердженні, самореалізації, визнання своїх досягнень з боку дорослих та однолітків.

у дослідженнях емоційного благополуччя дітей зазначається, що воно проявляється не тільки у переважному позитивному фоні настрою, домінуючому стані спокою, задоволеності, а й у стилі переживання результатів дій, успіхів та невдач, сформованих відносин з дорослими та однолітками.

Ідеальний портрет емоційного благополуччя дитини у позашкільному закладі виглядає наступним чином:

- дитина приходить у гарному настрої, який майже не змінюється;
- її діяльність успішна чи переживається нею як успішна завдяки уважному відношенню оточуючих;
- відсутня переживання небезпеки з боку оточення;
- є друзі, з якими хочеться співпрацювати, які взаємно виявляють інтерес;
- до дитини добре ставляться працівники закладу і всі оточуючі.

У цьому підході емоційне благополуччя дитини переважно розкривається через позитивні переживання, зумовлені задоволеністю умовами середовища позашкільного закладу і відносинами з іншими. Часто у описі емоційного благополуччя дитини акцентується на внутрішніх проявах і розкривається такими характеристиками: переважно позитивний настрій, низький рівень стресових ознак чи його відсутність, нормативний рівень страхів і тривожності, адекватна самооцінка, вміння співпереживати.

Найбільш всебічний аналіз проявів емоційного благополуччя представлений схемою, де показники згруповані за напрямками:

1) особистісні характеристики (висока адекватна самооцінка, впевненість у собі, задоволені потреби, наявність мотивації та інтересу, елементарних ціннісних уявлень);

2) емоційно-вольова сфера (позитивне емоційне тло, низький рівень агресії, тривожності, страхів);

3) комунікативна компетентність (високий рівень взаємин із дітьми, з дорослими, емпатія);

4) особливості поведінки та діяльності (низький рівень фантазування, активність в освітній та вільній діяльності, наявність гри, самоконтролю, низький рівень імпульсивності);

5) стан фізичного здоров'я (відсутність невротичних проявів)

Таким чином, прояви емоційного благополуччя дитини в позашкільному закладі виявляють її зумовленість ситуаціями фізичного комфорту, задоволеністю ставленням до нього дорослих та однолітків, забезпеченням активності, самостійності, гри. Осмислення складових емоційного благополуччя дитини призводить до розуміння детермінованості умовами виховання та розвитку, створеними у позашкільній освітній організації. Це потребує особливої уваги до питань організації освітнього середовища, що забезпечує емоційний комфорт кожному вихованцю. З огляду на специфіку емоційної сфери дитини, що у тому числі у нестабільності емоційних станів, недостатньої сформованості умінь самостійно регулювати свої афективні реакції, стає очевидною необхідність психологічного супроводу всебічного розвитку дитини у позашкільному навчанні.

Аналіз підходів до визначення супроводу виявляє його орієнтованість на забезпечення комфортних умов для виховання, освіти та розвитку особистості в ситуаціях взаємодії. Дослідники розглядають цей феномен як систему професійної діяльності педагогічної спільноти, як безперервний процес вивчення дитини, створення умов для самореалізації, процес створення простору становлення дитини. Уточнення категорії супроводу в руслі

проблеми, що розглядається, знайшло відображення в наступному визначенні. Психологічний супровід дитини у позашкільному закладі ми розглядаємо як процес створення освітнього простору, зорієнтованого на задоволення особистісно значимих потреб дитини, розвиток здатності регулювати свої психоемоційні прояви і забезпечує переживання всебічного комфорту.

Одна з базових умов благополуччя дитини – задоволення потреб у спілкуванні з дорослим. Нами обґрунтовано такі умови емоційного благополуччя дитини:

- 1) керівництво діяльністю дитини, включаючи позитивну оцінку;
- 2) організація взаємодії дітей один з одним;
- 3) формування позитивної самооцінки.

Експериментальна робота дозволила визначити умови емоційного комфорту або дискомфорту дітей в умовах позашкільного навчання:

- стан здоров'я дитини в період відвідування позашкільного закладу;
- особливості взаємодії дитини з дорослими (фахівцями, які працюють із дітьми в позашкільному закладі);
- особливості взаємодії дитини з дітьми у групі, яку та відвідує;
- емоційна обстановка, загальний спосіб побутування;
- обстановка у ньому дитини.

Осмислення складових емоційного благополуччя дошкільника та умов його забезпечення дозволяє виявити ключові орієнтири та напрямки психологічного супроводу розвитку дитини у позашкільному закладі. Вважаємо за можливе визначити напрями такого супроводу за п'ятьма векторами: «дитина – соціальне довкілля», «дитина – педагоги», «дитина – однолітки», «дитина – батьки», «дитина – її внутрішній світ».

Розглядаючи перший напрям відзначимо, що поняття середовища (соціального довкілля) розглянемо у вузькому значенні, як частину освітнього середовища, що поєднує предметно-просторове середовище, що розвиває, і уклад перебування дітей у позашкільному закладі. Реалізація супроводу дитини

передбачає організацію комфортного та безпечного предметно-просторового довкілля, що потенційно забезпечує як спілкування та спільну діяльність дітей і дорослих, так і можливості для усамітнення. Зазначимо, що благополуччя дитини забезпечується завдяки збагаченому предметно-розвиваючому середовищу, яке стимулює і підтримує різні види активності (ігрову, пізнавальну, дослідницьку, творчу, рухову), що створює можливості самовираження. Організація загального способу життя дітей у дитсадку повинна відрізнятися яскравими, захоплюючими, значущими для дитини подіями; раціональним режимом дня, що забезпечує задоволення провідних потреб дітей, збереження та зміцнення їх фізичного та психічного здоров'я, попередження перевтоми та зайвої заорганізованості життєдіяльності дітей.

Другий напрямок супроводу – забезпечення емоційного благополуччя дитини через безпосереднє спілкування з кожним вихованцем, встановлення теплих, довірчих відносин, чуйне ставлення до потреб та почуттів дітей, прояв зацікавленості та уваги до особистості дошкільнят з боку всіх спеціалістів закладу. Оптимальною стратегією взаємодії з дітьми стає підтримка ініціативи та самостійності дітей у виборі та здійсненні видів активності, необхідних матеріалів, учасників спільної діяльності. Для досягнення відчуття емоційного комфорту дитиною важливо, щоб фахівець шанобливо ставився до її людської гідності, формував та підтримував позитивну самооцінку, впевненість у власних можливостях та здібностях, здійснював захист дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства.

Третій напрямок зумовлений значенням ролі однолітка в емоційному світовідчутті дитини. У центрі уваги психологічного супроводу в даному напрямку стає підтримка дорослими доброзичливих відносин між дітьми (у тому числі тих, котрі належать до різних культурних, релігійних спільнот, соціальних верств, з різними ментальним здоров'ям), їх бажання взаємодіяти в різних видах діяльності. До завдань супроводу у цьому напрямі ставляться завдання розвитку комунікативних здібностей дітей, дозволяють вибудовувати

конструктивні відносини, вирішувати конфліктні ситуації; формування вміння працювати у групі однолітків.

Виділення четвертого напрямку психологічного супроводу – результат розуміння детермінованості емоційного благополуччя дитини характером дитячо-батьківських відносин. Залучення батьків до освітнього процесу позашкільного закладу дозволяє встановлювати наступність у вихованні, єдність очікувань та вимог до дитини, узгодженість режиму дня у сім'ї, школі та позашкільному закладі. Особливої актуальності цей напрямок супроводу набуває на етапі адаптації дитини до умов закладу, що часто супроводжується проявами емоційного неблагополуччя, що виникають в результаті гострого переживання. Протягом усього періоду роботи з сім'ями вихованців доцільно здійснення психолого-педагогічного просвітництва, консультування батьків, надання їм конкретної допомоги з питань забезпечення та підтримки емоційного благополуччя дитини в умовах сім'ї.

Зважаючи на той факт, що дитина в силу своїх вікових особливостей емоційно нестабільна, перебуває у своєрідному полоні емоцій, завдання забезпечення емоційного благополуччя може бути вирішене не тільки і не стільки за рахунок створення освітніх ситуацій, що ведуть переважно до переживання позитивної модальності, а й завдяки розвитку в дітей здатності ефективно регулювати будь-які зі своїх емоційних проявів. Це визначає необхідність виділення ще одного напрямку психологічного супроводу дитини – розвиток емоційної сфери:

- розвиток здібностей сприйняття та розуміння емоцій своїх та чужих;
- становлення емоційного регулювання поведінки та спілкування, сприяння оволодінню дітьми способами адекватного реагування на різні життєві обставини, довільного управління емоціями;
- розвиток соціальних емоцій та почуттів, що дозволяють встановлювати конструктивну взаємодію з оточуючими.

Виділені напрями психологічного супроводу дитини у позашкільній освітній організації необхідно розглядати як взаємопроникні та взаємодоповнюючі. Вони не лише виявляють потенціал можливостей здійснення супроводу, а й задають стратегію роботи фахівців позашкільної освітньої організації у цьому аспекті їхньої професійної діяльності.

2.2. Позашкільна діяльність як засіб психопрофілактики

Позашкільна діяльність у системі освіти є обов'язковим компонентом дитячої освіти. Логіка навчального процесу таїть у собі небезпеку замкнутості та відокремленості, тому що в школі на кожному кроці наголошується: досягай успіху власними зусиллями, не сподівайся на когось, і результати розумової праці оцінюються індивідуально. Щоб шкільне життя було перейнято духом колективізму, вона не має вичерпуватися уроками. У контексті сучасних тенденцій розвитку освітянської теорії та практики позашкільне навчання дітей має спрямовуватися на вирішення широкого спектра завдань:

- 1) створити умови, що дозволяють досягти необхідного рівня соціального досвіду та системи цінностей для життя в сучасному суспільстві;
- 2) забезпечити багатогранний розвиток та соціалізацію дітей;
- 3) розвивати здорову та творчо-розвинену особистість;
- 4) формувати громадянську відповідальність та правову самосвідомість;
- 5) формувати особистість, здатну пристосовуватися до сучасних умов суспільства.

Позашкільна діяльність має бути зумовлена інтересами та потребами дітей. У рамках позаурочної діяльності вони можуть і повинні мати можливість пізнати та перетворити себе та навколишню дійсність. Така діяльність дає

можливість організувати систематичну роботу, спрямовану профілактику стресу, можливість розвантажити напруженість емоційного стану в дітей.

В даний час значна увага приділяється вивченню причин виникнення стресу та профілактики стресових станів у всіх сферах суспільства. Якщо раніше стрес вважався проблемою дорослих, то зараз він стає дедалі поширенішим серед дітей, адже стресові реакції все частіше стають негативними супутниками освітнього процесу. У сучасній психології з'явився термін «шкільний стрес», таким чином, для освоєння навчальної програми стає важливим застосування антистресових технологій у сфері шкільної та позашкільної освіти. Особливої уваги потребує проблема подолання стресів, що виникають у перші роки навчання, інакше кажучи в період адаптації, оскільки на дітей цього віку впливає серйозна кількість стресових чинників – різка зміна звичного розпорядку дня, зміна обстановки, поява нових обов'язків тощо. призводить до виникнення у дитини відповідних переживань. З цієї причини перед сучасною освітньою системою стоїть таке серйозне завдання, як удосконалення навчально-виховного процесу за рахунок використання нових антистресових методів навчання та продуктивних методик зниження дитячої тривожності, що послужить сприятливому формуванню особистості дитини, а також збереженню її психічного та фізичного здоров'я.

Стрес, як здається на перший погляд, одна з найбільш досліджених тем у психології. На сьогоднішній день цій галузі присвячено велику кількість праць відомих вчених усього світу. Проблема і різноманітність тлумачення поняття «стрес» свідчить про різноманіття підходів до вивчення цього феномена. Щоб краще розібратися в цій темі, варто звернутися до класичної концепції стресу, розробленої Г. Сельє. На момент формування його ідеї та розробки були революційними та новаторськими для світової науки. Серед вчених того часу переважала думка, що реакція у відповідь живого організму на фактори навколишнього середовища має суто специфічний характер, тобто кожен агент, що діє на організм, викликає особливу, властиву тільки для цього механізму,

реакцію. Дослідник обрав кардинально інший шлях і почав пошук загальних закономірностей у біологічних змінах при впливі середовища (неважливо позитивного чи негативного), внаслідок чого виявив загальний неспецифічний компонент біохімічних перебудов у людей та тварин у відповідь на різні дії.

Спираючись на виконаний аналіз підходів до вивчення стресу можна дійти невтішного висновку, що вектор досліджень проблеми стресу дедалі більше переміщався з біохімічних зв'язків на психічну сферу, центральне місце у якій безпосередньо займають емоційні переживання людини. Стрес може вплинути на всі аспекти життя людини, включаючи емоції, поведінку, розумові здібності та фізичне здоров'я. Але для різних людей стрес означає різні речі: те, що викликає стрес в однієї людини, може хвилювати іншу. Перший крок до контролю над стресом – це знати симптоми стресу. Насправді розпізнати симптоми стресу важче, ніж здається. Більшість людей настільки звикли до стану стресу, що часто не усвідомлюють, що відчують стрес, поки не досягнуть межі. Особливо актуальна ця проблема у дитячому віці, оскільки діти не завжди розпізнають ознаки стресу – це завдання часто не під силу і дорослим. З усього сказаного вище можна зробити висновок, що рівень стресу можна і потрібно контролювати, а особливо важливо спостерігати за рівнем стресу в дитячому віці, адже знаючи причини і симптоми прояву стресу у дітей, можна попередити його негативні наслідки.

Феномен стресу досі залишається актуальним питанням для вирішення завдань навчально-виховного процесу в школі та позашкільному навчанні. На жаль, у школі дитина не має можливості застрахуватися від переживання стресових ситуацій. Рано чи пізно на своєму життєвому шляху учні різного віку зустрічаються з непростими для себе ситуаціями. Особливо складним етапом для дитини можна назвати початок шкільного шляху.

Дія стресу на особистість дитини часто досить різноманітна. Вона виражається залежно від особистих особливостей, сили стресора і від того, наскільки гармонійно побудований навчальний процес. Всі ці чинники

ускладнюють можливість прогнозування всіх особливостей прояву стресу у сучасному та майбутньому дитини. Для молодших школярів вільний час після уроків – це світ, у якому можна виявити свої творчі здібності, розкрити свої інтереси, бажання, потреби та формувати образ «Я». Тут важливо надати дітям можливість зробити вибір, виявити свою волю і пам'ятати, що позаурочна діяльність – це зовсім не надбавка до основної навчальної діяльності, що дозволяє компенсувати проблеми в знаннях.

Таким чином, одним із сучасних та актуальних завдань позашкільної діяльності є розвиток здорової особистості, зокрема, слід тут особливо відзначити психологічне здоров'я дітей. Найчастіше в урочній діяльності діти стикаються з безліччю стресорів, які негативно позначаються на їхньому настрої, емоційному стані та працездатності. Позаурочна діяльність – це спосіб розвантажити учнів, допомогти їм подолати різні страхи та забезпечити емоційне благополуччя.

Позаурочна діяльність включає у собі всі види діяльності школярів (крім навчальної діяльності та діяльності під час уроків), у яких є можливість вирішувати завдання із забезпечення сприятливого емоційного тла освітнього процесу, адаптації та соціалізації учнів. Форми позашкільної діяльності обов'язково мають відрізнятися від форм урочної діяльності: ігри, зустрічі, екскурсії, культурні та туристичні походи, різні тренінги тощо. Всі ці види діяльності допоможуть дітям розбавити їхні рутинні шкільні будні.

Позашкільна діяльність має організовуватися з урахуванням наступних принципів:

- цілеспрямованість;
- послідовність;
- долучення до активної діяльності;
- доступність та наочність;
- урахування вікових та психологічних особливостей;
- забезпечення зв'язку теорії із практикою;

- поєднання індивідуальних та колективних форм роботи.

Перелічені особливості роблять позашкільну діяльність набагато менш стресогенною, ніж урочна. А отже, вона справді має можливості для профілактики та навіть зниження рівня стресу у дітей. Тобто правильно організована позашкільна діяльність, крім пізнавальної функції, може виконувати і функцію засобу профілактики стресу у дітей. Основні напрями такої діяльності:

- 1) спортивнооздоровчий;
- 2) духовно-моральний;
- 3) соціальний;
- 4) інтелектуальний;
- 5) культурний.

При побудові програми позашкільної діяльності необхідно орієнтуватися на зазначені різноманітні напрями та види позаурочної діяльності. Розробка конкретних форм роботи має бути заснована на розумінні особливостей кожного з видів такої діяльності. Форми також можуть бути різноманітні: гуртки, студії, секції, шкільні спільноти, екскурсії та ін.

У початковій школі створюється фундамент подальшого навчання. Вирішення завдань із психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання дозволяє не тільки працювати над досягненням та підтримкою емоційного благополуччя дитини, а й сформувати мотивацію на подальше навчання у школі.

Будь-які аспекти стану дитини можна змінювати для формування досвіду. Подібний досвід дитина може набувати, відвідуючи заняття, організовані в рамках позаурочної діяльності. У такій діяльності, на заняттях та заходах фахівець позашкільного закладу спільно з учнями може розмірковувати про нагальні проблеми, з якими вони зіштовхуються, та шукати способи їх вирішення. Для цього він повинен скласти програму, відібравши та скомпонувавши для неї ефективні форми, методи та прийоми роботи з дітьми.

Позитивну роль може зіграти застосування здоров'язберігаючих технологій: як відомо, їх використання благотворно позначається не тільки на фізичному здоров'ї дітей, а й на ментальному. Також у програмі розвитку доречними будуть творчі заняття: творчість допомагає розкрити потенціал дитини, а також створює сприятливий емоційний клімат в позашкільному освітньому закладі.

Розглянемо деякі арт-методи, які можуть бути ефективними для розвитку дітей в позашкільному закладі.

З дітьми молодшого шкільного віку як метод профілактики стресу активно та успішно використовуються казки. Казки дозволяють м'яко і ненав'язливо впливати на свідомість дитини, формування певних моделей поведінки та реагування на ситуації. Сюжет казки дозволяє познайомити дитину з тим життєвим досвідом, якого їй поки що дуже не вистачає. Досвід, який діти переймають у казкових героїв, дозволяє їм у подальшому ефективно справлятися з різними реальними ситуаціями у житті. Для того, щоб розслабити дитину, зняти напругу і почуття тривожності, доцільно використовувати медіативні казки (Медитативні казки – це оповідання описового характеру без сюжету, без конфліктних ситуацій і, отже, без будь-якої розв'язки, виключається стресовий компонент). Вони заспокоюють дитину, «зарядять» позитивними емоціями, налаштують на гармонію із собою та з оточуючими, підвищать ступінь впевненості. До медіативних казок відносяться казки-подорожі, казки-описи. Також для цих цілей можуть бути використані вигадані історії.

Особливу цінність має процес художньої творчості. Тому елементи образотворчого мистецтва можна використовувати під час роботи з дітьми, які мають певні труднощі у вербалізації своїх емоційних станів і переживань. Малювання як метод профілактики стресу розглядається як альтернативний і виразніший, ніж слова (якщо розглядати словесний опис як спосіб фіксації стресорів). Найчастіше діти відчувають труднощі у вербалізації своїх емоційних переживань. Невербальна експресія – найпростіший і природний

спосіб відображення навколишнього світу. Ізо-творчість особливо актуально при роботі з дітьми, які мають мовні порушення, оскільки вони менш здатні до рефлексії власної поведінки за допомогою мови, слів.

Ще одним визнаним методом попередження стресу є гра, що має величезний вплив на особистісний розвиток людини. Мета гри полягає не в тому, щоб змінити дитину або навчити її чомусь, а в тому, щоб дозволити їй «жити», розкритися в грі. Для роботи з емоційним станом можуть бути використані такі ігри, як «Плутанина», «Прогулянка наосліп», різні релаксуючі ігри та ін. Для профілактики стресу також можуть успішно використовувати ігри з піском. Вони мають релаксуючу дію, знімають рухові стереотипи та зайву активність. Також вони стабілізують емоційний стан, формують вміння дослухатися до себе, вербалізувати свої відчуття. Пісочна терапія дозволяє дитині спілкуватися зі світом й із собою. Досить часто з метою профілактики та корекції стресових станів дітей використовують вокалізації, яка передбачає вплив на стан через власний голос. Для того щоб брати участь у вокалізації, важливо освоїти техніку правильного дихання. Вокалізація допоможе не лише покращити настрій, а й перебороти різні психічні розлади (нервовий стан, депресії, страхи тощо). Техніка виготовлення ляльок передбачає допомогу через гру з лялькою, і навіть їх створення. Дитина може навіть принести із собою свою ляльку чи м'яку іграшку. Роль ляльки полягає у побудові діалогу, який дозволяє замінити реальний контакт. При такому контакті дитина швидше і легше зможе опанувати навички взаємодії. В даний час за допомогою ляльок навіть лікують страхи, заїкуватість, досягають емоційної стійкості, формують саморегуляцію, розвивають моторику рук.

Використання різних дидактичних ігор у позашкільній освіті допомагають формувати уявлення про навколишній світ, про матеріальні та духовні цінності, допомагають розвивати особистість дитини з урахуванням індивідуальних здібностей, можливостей та інтересів. Дидактична гра також сприяє розвитку пізнавального інтересу. Гра сприяє розумовому розвитку

особистості, активізує психічні процеси, викликаючи цим інтерес до процесу засвоєння нових знань, отримання нової інформації, формування загалом пізнавального інтересу. Різні види дидактичних ігор: настільно-друковані, предметні, словесні, використання яких дозволяє системно працювати над формуванням пізнавального інтересу, при цьому використовуючи гру як форму роботи приємну та зрозумілу для дітей в умовах позашкільного навчання. Пізнавальна діяльність сприяє підвищенню ефективності позашкільного освітнього процесу, виділяючи ті аспекти, які можуть бути привабливими та цікавими, залучаючи учнів до позашкільної навчальної діяльності, змушуючи думати, аналізувати і прагне чогось нового та невідомого. Сучасна позиція освіти свідчить, що навчання буде ефективним, коли процес не буде нудним.

Однією з передумов розвитку активної пізнавальної діяльності є прояв інтересу, що дозволяє отримувати нові знання, уміння та формувати навички. З цією метою доцільно використовувати активні методи навчання на різних етапах позашкільної роботи, різних предметах та етапах вивчення матеріалу. При формуванні пізнавального інтересу учнів важливо якісно організувати діяльність учнів (як індивідуальну, і групову). При цьому виділяють різні засоби та технології, що допомагають активізувати діяльність учнів та підвищити активність в умовах позашкільного навчання.

При всьому різноманітті гра займає одне з провідних місць в освітньому процесі (особливо молодших школярів). На відміну від різних ігор – дидактична гра має певні освітні цілі та спрямована на певні психолого-педагогічні результати. Дидактичні ігри мають виражену пізнавальну спрямованість. Використання різних дидактичних ігор допомагають формувати уявлення про навколишній світ, про матеріальні та духовні цінності, допомагають розвивати особистість дитини з урахуванням індивідуальних здібностей, можливостей та інтересів. Дидактична гра також сприяє розвитку пізнавального інтересу школярів.

Висновки до розділу 2

Для сучасного позашкільного навчання пізнавальний інтерес є визначальним багатоманітним чинником успішності такого освітнього процесу. Вирішення завдань підвищення пізнавального інтересу сприяє загалом і підвищенню якості шкільної освіти. Одним із найефективніших методів вирішення проблеми є використання дидактичних ігор у процесі позашкільного навчання. Діяльність учнів характеризується залученням до нового для дитини соціального довкілля. Дитина пізнає нову навчальну діяльність, у своїй постійно отримує оцінку своєї діяльності.

Таким чином, відзначимо, що під позашкільною діяльністю розуміється діяльність дітей у вільний від основного навчання час, що організується у формах, відмінних від класно-урочних. Основними особливостями такої діяльності є врахування інтересів та потреб учнів, організація комфортного простору, створення рівноправних відносин, підвищений рівень комунікації. Позашкільна діяльність всебічно сприяє розвитку здорової особистості. Особливо варто відзначити її позитивний вплив на психологічне здоров'я. Одними з дієвих засобів такої діяльності є методи роботи, засновані на творчому самовираженні, оскільки здоров'язберігаючі та розвиваючі можливості закладені в самій природі творчості. Особливе місце серед таких методів займають арт-методи. Незважаючи на те, що вони тісно пов'язані з психотерапевтичною практикою, у багатьох випадках вони мають профілактичну, соціалізуючу та розвиваючу спрямованість, у зв'язку з чим можна висновувати, що вони можуть з успіхом використовуватися в роботі фахівця позашкільного закладу з метою психологічного розвитку дітей.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАННІ

3.1. Позашкільна навчальна діяльність як засіб задоволення інтересів та потреб дитини

Позашкільна діяльність розуміється як система різних видів та форм діяльності, до якої долучаються діти у вільний від шкільних занять час. Така діяльність зайняла міцне офіційне місце у процесі формування молодого покоління. У досягненні освітніх результатів, формуванні моральних цінностей, соціально значущих якостей позашкільна діяльність відіграє першорядну роль, ступінь її впливу на дитину велика, оскільки учень обирає заняття у позаурочний час, виходячи зі своїх інтересів, мотивів.

Головні цілі позашкільної діяльності – задоволення, розвиток інтересів та потреб дітей, освоєння ними соціально значущого досвіду, забезпечення замовлення батьків на додаткові освітні послуги. Така діяльність, на відміну від шкільного уроку, «забезпечує розвиток, задоволення інтересів та потреби дітей; передбачає добровільність участі у справах та заходах; надає учням можливість вільного вибору та самовизначення (сама дитина визначає чи обирає зміст, форми, способи участі у позашкільній діяльності); дозволяє зреалізувати свою індивідуальність та здібності» [9, с. 38].

Така діяльність тісно пов'язана з основною навчальною та передбачає позакласну та позашкільну діяльність дитини. Так, наприклад, проєктна діяльність може мати старт на уроці для тих, хто виявив бажання вирішити життєво важливу проблему, виявлену при вивченні навчального матеріалу, а потім, залучаючи різні засоби позаурочної діяльності, школяр виконує проєкт, використовуючи досвід, набутий у гуртку або якомусь дитячому об'єднанні.

Такі усталені зв'язки, їхня доцільність отримує підтвердження у основних функціях позашкільної діяльності (рис. 3.1).

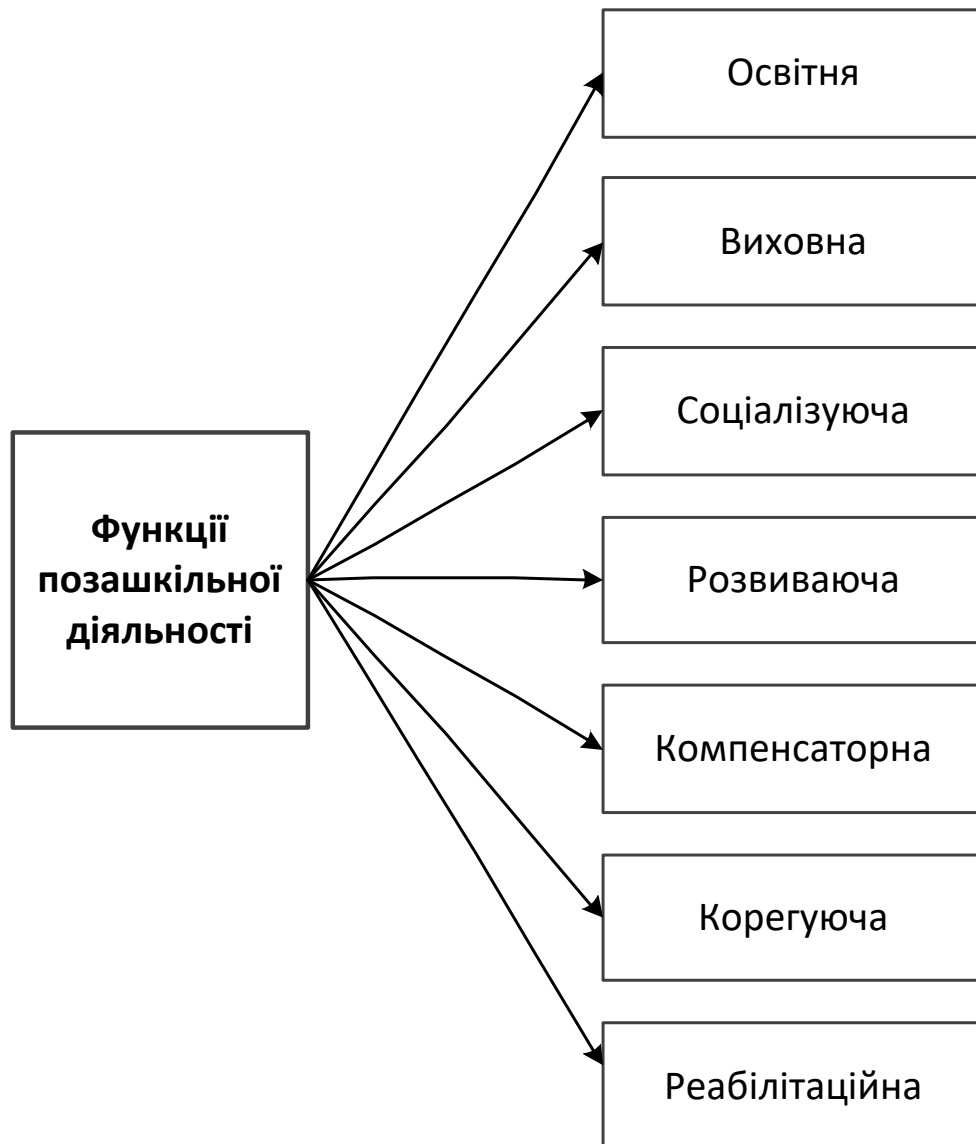

Рис. 3.1. Основні функції позашкільної діяльності

«Освітня сприяє досягненню освітніх результатів (предметних, метапредметних, особистісних), сприяє поглибленому вивченню предметів; виховна – спрямована на виховання особистісно та соціально значущих якостей особистості (моральності, громадянської відповідальності, соціальної активності та стійкості, працьовитості та ін.); соціалізуюча –

забезпечує освоєння різних соціальних ролей, системи соціальних відносин;розвиваюча – сприяє розвитку всіх сфер індивідуальності дитини (мотиваційної, інтелектуальної, емоційної, вольової, практичної, екзистенційної, сфери саморегуляції);компенсаторна – дозволяє задовольнити потребу дитини в тій інформації, яка не отримана ним на уроці в школі, у тих видах діяльності, які неможливо організувати на уроці в школі; виявити та розвинути вміння та навички, до яких є особливі здібності, але навчальна діяльність не дозволяє цього досягти; корегуюча – передбачає виявлення здібностей, схильностей, які важливо врахувати у навчальній діяльності для розвитку мотивації та досягнення вищих освітніх результатів;реабілітаційна – дозволяє дитині, яка має проблеми у навчанні, проявити, реалізувати себе в найбільш сприятливому та успішному для нього виді діяльності, завоювати повагу та визнання однолітків, що оточують людей» [19,с.239].

При організації позашкільної діяльності дітей необхідно враховувати такі вимоги: «цілі та завдання діяльності конкретної дитини та дитячого колективу визначаються самими школярами та їх батьками;дитина та батьки беруть участь у розробці програми виховання, визначають характер, зміст та форми її участі у позаурочній діяльності;програма виховання та соціалізації школярів, план позашкільної діяльності колективу, кожна форма – це результат колективного пошуку всіх учасників освітнього процесу;забезпечується варіативність організація діяльності, різноманітність її видів та форм;не допускається регламентація, формалізм, диктат, тиск при організації позашкільної діяльності дітей;передбачається розвиток самоорганізації та самоврядування у дитячих об'єднаннях;стимулюється самодіяльність та ініціатива школярів;передбачається суб'єкт-суб'єктний, партнерський характер взаємодії наставників та учнів;використовуються ресурси соціального оточення» [48,с.272].

Необхідно зазначити про важливу роль сім'ї, значні виховні та освітні можливості взаємодії дітей та батьків при організації різних видів і форм діяльності у позашкільний час.

Здійснюючи супровід позашкільної діяльності школярів, психолог має забезпечити зреалізацію наступних принципів: «підтримки та розвитку індивідуальності дитини, що означає всебічну діагностику учня, надання йому індивідуалізованої допомоги, без втручання в діяльність дитини, використання психолого-педагогічних засобів, адекватних рівню самостійності та підготовленості дитини до діяльності; забезпечення суб'єктної позиції учня, що передбачає створення умов для прийняття дитиною самостійних рішень; створення ситуацій успіху, що дозволяють дитині набувати впевненості у своїх силах, розвивати мотивацію; варіативності та гнучкості при організації позаурочної діяльності дітей, коли у дитини є можливість обирати, пропонувати, змінювати види та способи своїх дій, занять; безперервності, системності та наступності, що означає забезпечення послідовного, циклічного, своєчасного сприяння школярам у розвитку пізнавальних інтересів та здібностей; узгодженості дій дорослих (психологів, педагогів, батьків), що взаємодіють з дитиною, при організації позашкільної діяльності» [48, с.275].

3.2. Практика зреалізації психологічного супроводу

Психологічний супровід розвитку дітей в умовах позашкільного навчання має кілька взаємопов'язаних етапів: 1) діагностико-мотиваційний; 2) проєктувальний; 3) реалізаційний; 4) аналітичний. Виявлення інтересів та схильностей дитини – справа доволі складна, як і будь-яка інша діагностична робота. Психолог отримує первинну інформацію про спрямованість інтересів дитини, розмовляючи з батьками, самою дитиною, вихователями і вчителями, створюючи діагностичні ситуації вибору та фіксує дії дитини у процесі

спостереження за її поведінкою. В особистій бесіді з дитиною та батьками з'ясовується, у яких студіях і гуртках бере участь, з якою метою, як проводить вільний час. Фахівці також проводять «Гру-подорож океаном улюблених занять»; методики «Сфера інтересів», «Диференціально-діагностичний опитувальник» (ДДО), «Вивчення усвідомлення мотиваційних переваг», «Стіна запитань» та ін.

«Основне завдання фахівців – психолога та педагога в позашкільному навчанні – запропонувати батькам та школяреві спектр можливостей установи додаткової освіти дітей та допомогти їм зробити вибір. Приміром, дітям та батькам надається можливість познайомитися з діяльністю різних гуртків за інтересами. Для цього організується презентація діяльності цих об'єднань на початку навчального року: виступають керівники об'єднань, пропонуються відеозаписи занять, демонструються досягнення старших учнів. Потім протягом першої чверті діти можуть відвідувати заняття у тих об'єднаннях, які викликали у них інтерес після презентації. Крім об'єднань клубного типу, дітям пропонуються різні програми з урахуванням запиту батьків, типових проблем, з якими стикаються діти, наприклад: «Абетка харчування», «Абетка ввічливості», «Прекрасне поряд», «Ерудит», «З любов'ю до природи», «Розумники та розумниці», «Майстерня творчості», «Навчання проєктній діяльності», «Все про все», «Математика та конструювання» та ін. Ці програми за часом зреалізації можуть бути різними, термін їхньої дії та можливості подальшого розвитку залежать від бажання дітей та пропозицій батьків» [43, с. 58].

З перших днів навчання діти та батьки можуть брати участь у великій кількості конкурсів різних рівнів та напрямків, що також дозволяє виявити та усвідомити схильності та інтереси дітей. Процес вибору видів діяльності, занять, об'єднання, додаткової освітньої програми у кожної дитини відбувається по-своєму: одні діти одразу визначаються, де займатимуться, інші

– протягом чверті відвідують різні об'єднання, треті – протягом року відвідують кілька колективів.

Коли є досить глибока та всебічна інформація про можливості та інтереси дитини, важливо спрогнозувати її подальший розвиток та навчання, надати допомогу у постановці найближчих освітніх та виховних цілей та завдань. У зв'язку з цим фахівець пропонує та допомагає скласти індивідуальну освітню програму (ІОП) на основі особливостей пізнавального стилю, психолого-педагогічної характеристики, соціального замовлення сім'ї та індивідуальних освітніх потреб самого учня. В ІОП присутні такі розділи: «Моє уявлення про себе», «Мої цілі та завдання», «Моя програма дій». В індивідуальній освітній програмі учень намічає для себе плани на майбутнє, що допоможе йому зробити реальний вибір своїх інтересів і організувати свій час; прописує свої сильні та слабкі сторони, які враховуються при визначенні та досягненні цілей.

На основі індивідуальної освітньої програми дітям та батькам пропонується скласти індивідуальний освітній маршрут, щоб визначити, як дитина рухатиметься до досягнення наміченої мети, при цьому враховуються ресурси школи, бібліотеки, додаткової освіти, сім'ї, найближчого соціуму. Для усвідомлення дітьми своїх можливостей, планів та дій використовуються різні вправи: «Людина-ресурс»; «Наслідки»; «Смарт-цілепокладання»; «Дерево цілей»; «Образ майбутнього»; «Карта цілей та ресурсів»; ігри: «Так-Ні», «Добре-Погано», «Завдання-Ситуації», «Навпаки»; освітні екскурсії; індивідуальні та групові консультації; робота з щоденником учня; сімейна освітня гра «Дивне поряд»; технологія «Освітня подорож»; відвідування дітьми театральної та мультиплікаційної студій.

Психолог допомагає школярам та батькам познайомитися з потенціалом позашкільної освіти для побудови індивідуальної освітньої програми та маршруту дитини у позаурочний час, зробити обґрунтований вибір занять. При спільній зустрічі з учнем та батьками уточнюються завдання на найближчий період: завдання для дитини, для батьків, для педагогів додаткової освіти, для

психолога. Дитині старшого віку пропонується написати твір «Мої інтереси». Узагальнюючи всі співбесіди з дитиною та батьками, психолог допомагає скласти (уточнити) карту інтересів (у міру розвитку дитини на карту вносяться корективи).

Протягом року психолог працює з «Щоденником індивідуального розвитку», допомагає в оформленні портфоліо учня, аналізує досягнення та освітні результати, обговорює з дитиною відповідність його планів та можливостей, здібностей за результатами діагностики. Фахівці підтримують тісний зв'язок з батьками учня, консультують їх в тому, як допомогти дитині у подоланні проблем, що виникають в процесі позашкільного навчання.

Систематично (раз на півріччя або частіше, на запит батьків та дитини) психолог проводить співбесіду із дитиною та батьками за участю педагогів та інших фахівців з метою аналізу динаміки розвитку учня, його схильностей, обговорення проблем дитини та визначення своєчасних заходів щодо їх вирішення, коригування та реалізації індивідуальної освітньої програми, аби визначити роль батьків в цьому процесі. Тут важливо передбачити, де молодші школярі представлятимуть досягнення позаурочної діяльності іншим дітям та дорослим. Це може бути науково-практична конференція, спільна зустріч, свято дітей та батьків, наприклад, «Дивовижне поруч», «Мої інтереси» та ін.

Чудовим стимулом є те, що наприкінці навчального року учні можуть взяти участь у науково-практичній конференції, де пропонується захистити свій проєкт, який може бути груповим чи індивідуальним. Для психолога тут важливо проаналізувати емоції, які відчуває дитина під час представлення свого проєкту, стосунки з однолітками, батьками, усвідомлення учнів важливості вміння представляти інформацію, самостійність, ініціативність при виконанні проєкту. Крім того, фахівець з'ясовує, чи отримав відповідь, що навчається, на свій запит, чи задоволені його інтереси, чи треба продовжити роботу в цьому напрямку.

Наприкінці навчального року аналізується освітня діяльність дитини в позашкільному закладі. Однією з форм підсумовування постає зустріч із дітьми й батьками, причому дитина сама висловлює свою думку про те, кого вона хоче бачити на цій зустрічі. Учасники провадять обговорення результатів зrealізації індивідуальної освітньої програми, процесу виконання маршруту діяльності, вичленяють складнощі у процесі зrealізації намічених освітніх проєктів та обговорюють їх причини, а також визначають плани наступний рік, означають перспективи та можливості для подальшої діяльності в цьому напрямку.

Для навчання дітей аналізу та розвитку рефлексії використовуються ігрові прийоми: «Плюс-мінус-цікаво», «Щаблі успіху», «Посередник», «Прогностична самооцінка», «Різнокольорові поправки», «Багатоступеневий вибір», «Запитання собі». Результати психологічного супроводу розвитку дітей в позашкільному закладі можна розглядати з позицій школяра, його батьків, педагога, психолога та освітньої організації. Інтегральними критеріями оцінки досягнень дитини стають метапредметні та особистісні результати, а конкретними, тими що підтверджують ефективність супроводу, – стійкість та розвиток пізнавальних інтересів, активність участі у позашкільній діяльності, досягнення учнів у конкретних видах діяльності, задоволеність дитини заняттями в позашкільному закладі.

Робота зі створення умов у рамках «дитина – освітнє доквілля» передбачає організацію та постійне збагачення предметно-просторового розвиваючого середовища, що потенційно забезпечує спілкування та спільну діяльність дітей. Комфортне та безпечне доквілля забезпечує серед іншого можливість усамітнення. Створюються простори для проживання емоційних переживань, наприклад: «Я – простір», символом території є особисті та індивідуальні іграшки, книги, кабінки для речей; «Куток усамітнення» як місце безпеки, розслаблення; «Куток гніву», для реалізації прийнятних форм звільнення від гніву; «Куточок настрою» з візуалізацією емоції, що переживається дитиною.

Побудова взаємодії у системі «дитина – педагог» передбачає комфортне безпосереднє спілкування фахівця позашкільного закладу з кожним вихованцем. Ця умова повинна дотримуватись у межах усіх форм взаємодії з дітьми. Показниками його дотримання є:

- розуміння та прийняття фахівцем індивідуальних особливостей дитини, побудованих на довірчих відносинах та емоційних зв'язках;
- забезпечення емоційної підтримки кожній дитині в освітньому процесі позашкільного закладу;
- стабільний позитивний емоційний фон життєдіяльності дітей у позашкільному закладі.

Поведінка наставника ставить дитині зразок її майбутньої емоційної поведінки. З одного боку, це вимагає від фахівця зусиль зі збагачення своєї емоційної поведінки, удосконалення особистих умінь дотримуватися культури власних емоційних реакцій на вербальному та невербальному рівнях. З іншого боку, змушує розуміти емоційний настрій дитини, давати характеристику емоцій дитини, відзначати її досягнення, передбачати емоційну поведінку дітей з урахуванням психологічної структури типу розвитку. Тому актуалізується ще одна умова – необхідність підвищувати культуру емоційних проявів та професійну компетентність у галузі емоційного розвитку дітей. Показниками дотримання умови розглядаємо мотивацію підвищувати свою емоційну культуру та компетентність у питаннях емоційного розвитку дітей.

Ще однією умовою є необхідність здійснювати урахування індивідуальних досягнень дитини у процесі діагностичної, корекційно-розвивальної діяльності. Зреалізація умови передбачає виділення вікових показників емоційних новоутворень, визначення оптимального діагностичного інструментарію, з урахуванням специфіки розвитку, здійснення регулярної планової діагностики.

Виділення відносин «дитина – одноліток» зумовлене роллю однолітка у соціальній ситуації розвитку. До завдань супроводу відносяться ті, які пов'язані

з підтриманням бажання взаємодіяти з однолітками, що мають різні можливості здоров'я та особливі потреби. Разом з цим у цьому віці активно розвиваються соціальні емоції, що забезпечують здатність дітей до усвідомленої емоційної ідентифікації з іншими, орієнтацією на бажання іншого, закріплюються моральні регулятори поведінки по відношенню до себе, однолітків, діти навчаються вибудовувати конструктивні відносини, вирішувати конфлікти. Це вимагає від психолога дій, вкладених у підтримку позитивного мікроклімату групи і розвиток міжособистісних відносин. Слід навчати дітей конструктивним способам альтернативного вираження негативних переживань в емоційно напружених ситуаціях; відпрацьовувати з дітьми вміння передбачати емоційні наслідки взаємодії з однолітком, запобігати сваркам і агресії, формуючи вміння піднімати настрій собі і однолітку, висловлювати дружню підтримку.

Також важливою є оцінка такої діяльності дітей їхніми батьками. За допомогою усного та письмового опитування можна визначити задоволеність батьків позашкільною діяльністю дітей, знання та розуміння батьками проблем дитини та здатність їх вирішити, вміння підтримати її у скрутній ситуації. Переконливим показником ефективності супроводу такої діяльності є зростання кількості батьків, що беруть участь в організації цієї діяльності, що допомагають фахівцям супроводжувати цей процес, виявляють зацікавленість у проєктуванні позашкільної діяльності дітей. Зреалізація напряму «дитина – батьки» виходить із положення про детермінованість емоційного розвитку особливостями дитячо-батьківських відносин. Психологічний супровід передбачає залучення батьків у освітній процес позашкільного закладу в рамках організаційно-методичного спрямування, що потребує здійснення їхньої консультативної підтримки з питань емоційного розвитку дітей.

Організація діяльності у напрямі «дитина – її внутрішній світ» вимагає планування роботи зі збагачення розвитку дітей. Послідовність та зміст заходів має розроблятися у логіці становлення показників новоутворень емоційної

сфери, а саме: від оволодіння мовою емоцій до збагачення та диференціації досвіду емоційних переживань, далі до розвитку соціальних емоцій та оволодіння конструктивними способами емоційного формування. Такі завдання органічно вбудовуються в цілісний освітній процес позашкільної організації та зміст робочої програми фахівців закладу, забезпечуючи становлення соціально-емоційної компетентності дитини.

3.3. Рекомендації щодо здійснення психологічного супроводу в позашкільному навчанні

Проведене дослідження дозволило нам сформувавши рекомендації щодо психологічного супроводу дітей в умовах позашкільного навчання. Фахівцеві та батькам необхідно звертати особливу увагу на засвоєння навчального завдання дитиною; у разі виникнення труднощів обов'язково має бути чітке прояснення матеріалу до того часу, поки дитина зрозуміє. Для цього необхідно знати (поспостерігати), які аналізатори (слухова, візуальна, кінестетична – тактильна) дитини задіяні у прийнятті та розумінні завдання. Психологу необхідно звернути увагу на міжособистісні стосунки у навчальній групі, виявити лідерів, знедолених дітей. Допомогти дитячому колективу розвиватись без серйозних конфліктних ситуацій, навчити безконфліктному спілкуванню. Психологові та батькам необхідні спільні зустрічі, у процесі яких відслідковувалися б результати успіхів чи неуспіхів кожної дитини, а також зналися причини та шляхи подолання труднощів у роботі. Важливими засобами фіксації та аналізу результатів є портфоліо досягнень, створення спеціальних діагностичних ситуацій, участь у проєктній діяльності. Психологу та іншим фахівцям у своїх спостереженнях необхідно приділити особливу увагу тим сторонам поведінки та діяльності, які найбільше відображають характер адаптації до середовища позашкільного закладу. Почуття гумору добре допомагає прибрати напругу в

класі, «розбавляє» обстановку. Потрібно підтримувати ситуацію успішності. Постаратися виявляти щирю цікавість до кожного.

Особливістю роботи психолога з фахівцями позашкільного закладу у процесі супроводу дитини є те, що психологічна атмосфера, міжособистісні відносини, стилі управління діяльності обов'язково проектується на учнівський колектив. Психологу важливо мати інформацію про колектив за різними параметрами: психологічна атмосфера, рівень розвитку колективу, оцінка та взаємооцінка членів колективу, стиль управління колективом, відношення «керівник – підлеглий» у колективі, рівень соціальної комунікативної компетентності та міжособистісних відносин у колективі, самооцінка та рівень домагань, рівень емпатії по відношенню до дітей та дорослих, самопочуття, активність та настрої колективу, локус контролю, рівень особистісної тривожності.

Психолог має пам'ятати у тому, що хороше порозуміння і співробітництво психолога з фахівцем позашкільного закладу завжди сприяє оптимізації контакту з дітьми та його батьками. Потрібні практичні знання з психологічної корекції, тренінгів особистісного зростання, мотиваційних досягнень, сенситивності, толерантності, емпатії тощо. Робота має бути побудована на довірі. Психолог повинен постійно пам'ятати про професійну етику та відповідальність: зберігати професійну таємницю і всі відомості про клієнта, ніколи не вживати їх на шкоду клієнту.

Дослідження має проводитись на добровільній основі. Дані по колективу подаються у загальній анонімній формі. Для членів колективу проводяться індивідуальні консультації. Не слід затягувати експеримент, оскільки колектив у цей період перебуває у великій емоційній напрузі. Не слід без попереднього, глибокого аналізу даних та відповідної підготовки повідомляти про якісь отримані результати. Необхідно довести до колективу установку те що, що вивчення перестав бути самоціллю, що він проводиться у сфері людей із

єдиною метою гармонізації психологічної атмосфери у колективі та надання індивідуальної психолого-педагогічної допомоги його членам.

Працюючи з дорослими дуже важливо надати загальним комунікативним, організаторським, психодіагностичним, психопрофдіагностичним умінням особливий характер, що щадить їхнє самолюбство як вже усталених особистостей. Також важливими є такі професійні якості психолога як дипломатичність, такт, прагнення зрозуміти, почуття емпатії, самовладання, уважність, дружелюбність, висока професійна компетентність, широкий кругозір. Фахівцю слід вивчити психологію навчальної та виховної діяльності, специфіку викладання, методів засобів та форм навчання. Уміння психолога у цій галузі пов'язані з організацією спілкування у системі «наставник – наступник», психологічним аналізом навчально-виховного процесу з погляду його гуманності. З фахівцями психолог також проводить консультування з проблем у позанавчальній діяльності дітей, вплив психофізичних особливостей дітей на успіхи у навчальній діяльності, можливостей застосування психологічних знань про вікові та індивідуальні особливості учнів для покращення засвоєння знань, що впливають на якість навчання.

Для зняття психоемоційної напруги, розвитку та вдосконалення комунікативних навичок психолог проводить заняття в рамках соціально-психологічного тренінгу. Найефективнішим до роботи є тренінг професійного педагогічного спілкування. Позитивна взаємодія фахівців позашкільних закладів та психолога у спільній діяльності – важливий компонент ефективності роботи психолога. Психолог приходить до освітнього закладу з метою сприяння розвитку та надання психологічної допомоги школярам. У процесі навчально-виховної роботи педагог також займається розвитком учнів. Однак при збігу головної мети, кожен з учасників виховно-освітнього процесу має свої завдання та способи їх виконання. У той самий час сама професія, як вид щоденної діяльності формує ціннісні орієнтації та різні професійні установки стосовно дитини.

Висновки до розділу 3

Зреалізація завдань розвитку в рамках позашкільного освітнього процесу вимагає планування психологічного супроводу, спрямованого на створення умов в освітньому середовищі для оптимального вирішення проблем інтеграції дитини в соціальне середовище групи та надання допомоги дитині у навчанні, розвитку, самовираженні. З процесуальної боку в рамках супроводу здійснюється підтримка у подоланні можливих труднощів становлення новоутворень, зумовлених специфікою емоційного розвитку дітей. Показниками емоційного розвитку, що становлять основу соціально-емоційної компетентності дітей, є розпізнавання емоцій різної модальності (у тому числі складних: гордість, збентеження, вина, співпереживання), регулювання емоційних проявів соціально прийнятним способом чи модулювання емоційної реактивності протягом дня, копінг-стратегій у контексті взаємодії з однолітками (запобігання сварок, конфліктів). Становлення названих показників безпосередньо залежить від уміння аналізувати власний та чужий емоційний досвід. Діти добре розуміють причинно-наслідкові зв'язки між ситуаціями, що викликають емоції, проявами емоцій та наслідками їх вираження у певних умовах. Вони усвідомлюють, що існують двозначні ситуації, у яких в інших дітей може бути інша думка та емоційні реакції, які активно використовують гумор.

В даний час накопичено величезний арсенал форм і засобів розвитку дітей, що відповідають віку та потребам, зміст яких якісно розширюється та поглиблюється у міру накопичення емоційного досвіду. Зреалізація діяльності із супроводу розвитку дітей в позашкільному навчанні неможлива без ключової умови. Такою умовою бачимо необхідність організованої взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу: дітей, батьків, фахівців закладу, психологів. Підтвердженням ефективності психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання є зростання професіоналізму психолога, який проявляється у розвитку його взаємодії з дитиною та батьками, у зміні її

позиції, удосконаленні психолого-педагогічних засобів організації позашкільної діяльності та адекватності способів та дій, що використовуються при психологічному супроводі дитини.

ВИСНОВКИ

1. Психологічний супровід завжди мав місце в освітньому процесі школи та у позашкільному навчанні. Його елементи відображені в декларованих цілях та принципах виховання, розробці та впровадженні активних методів навчання, організації позакласної роботи, а головне – в особистому професійному досвіді фахівців. Психологічний супровід мав несистемний, почасти неусвідомлений характер. Поняття «супровід» використовується для позначення недирективної форми надання здоровим людям психологічної допомоги, спрямованої не просто на зміцнення або добудову, а на розвиток та саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, що запускає механізми саморозвитку та активізує власні ресурси людини. Він передбачає підтримку реакцій, процесів і станів особистості, що природно розвиваються. Більше того, успішно організований психологічний супровід відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту зону розвитку, яка їй поки що недоступна. На відміну від корекції воно передбачає не виправлення недоліків і переробку, а пошук прихованих ресурсів розвитку людини або сім'ї, опору на власні можливості і створення на цій основі психологічних умов для відновлення зв'язків зі світом людей.

2. Розвиток дитини характеризується утворенням способів розпізнавання та розуміння емоційних станів за експресією або контекстом ситуації, збагаченням довільності регулювання поведінки та спілкування, становленням соціальних емоцій. Психологічний супровід розвитку, що має комплексний та системний характер реалізації, сприяє становленню дитини на різних етапах дитинства та забезпечує формування: 1) здатності диференціювати ознаки експресії та ідентифікувати їх значення у контексті певних емоційних станів; 2) здатності співпереживати, співчувати, сприяти почуттю іншої людини (емпатії); 3) здібності до емоційного передбачення. Розвиток дітей змістовно характеризується розширенням діапазону способів сприйняття та розуміння

станів за експресією або контекстом емоційної ситуації, довільного регулювання поведінки та спілкування, становленням соціальних емоцій. Він має рівневу варіативність інваріантних змістовних параметрів, зумовлену етапом дитинства.

3. У рамкових межах аналізованої проблеми під супроводом ми розуміємо систему професійної діяльності психолога, яка спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного позашкільного навчання і розвитку дитини у ситуаціях постійної взаємодії з соціальним оточенням. Головними принципами психологічного супроводу є гуманне ставлення до особистості, кваліфікована допомога та підтримка природного розвитку, а результатом психологічного супроводу особистості у процесі її розвитку стає нова життєва якість – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах із собою та оточуючими людьми як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях. Завдання психологічного супроводу конкретизуються залежно від рівня освіти, але позашкільному розвитку у цій системі відводиться особлива роль, оскільки діагностика дозволяє оцінити відповідність рівня розвитку дитини віковим нормам, попередити і скоригувати можливі відхилення. Зважаючи на те, що основи подальшого благополуччя у розвитку дитини закладаються в дитинстві, організація психологічного супроводу в цьому віці набуває особливої значущості та актуальності, зокрема і в умовах позашкільного навчання.

4. Розуміння сутності поняття психологічного супроводу зумовлене його використанням як інноваційної концептуальної ідеї, реалізація якої замикалася на вирішенні екзистенційних проблем дитини. Поступово об'єкт, предмет та зміст психологічного супроводу значно розширилися у зв'язку зі зміною пріоритетів освітянської філософії. Проблема розвитку особистості в освітньому процесі займає пріоритетне місце в психолого-педагогічних дослідженнях як у рамках освітології, педагогіки, психології особистості, вікової психології, психології розвитку та акмеології, так і в рамках

педагогічної психології. Більшість дослідників підкреслюють значну роль педагогів та психологів в особистісному становленні дитини. Реалізація психолого-педагогічних функцій відображається в різних наукових термінах: «педагогічна підтримка», «психологічна підтримка», «психологічна допомога», «педагогічний супровід» та «психологічний супровід». Психологічна підтримка розуміється як діяльність суб'єктів освітнього процесу, що спрямована на надання превентивної та оперативної допомоги. Розробка теорії та практики підтримки ґрунтується на перегляді цільових установок освітнього процесу. Використовувані разом поняття «підтримка» і «допомога» близькі, багато в чому схожі, у чомусь синонімічні, хоча зовсім не ідентичні за своїм задумом. Розгляд поняття педагогічного та психологічного супроводу особистості ми спочатку ґрунтували на семантичному аналізі самого слова «супровід». Супровід – це те, що супроводжує якесь явище або дію. Під супроводом розуміється метод, який забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. Впровадження моделі психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання забезпечує становлення таких новоутворень, як здатність диференціювати ознаки експресії та ідентифікувати їх значення у контексті певних емоційних станів.

5. Впровадження в позашкільну освітню практику ідеї особистісно-розвивального навчання вимагає аналізу умов їх реалізації та розробки програм психологічного супроводу розвитку особистості. Позашкільне навчання є формою організації диференційованого навчання, при якій враховуються їх схильності, інтереси, здібності. Таке навчання дозволить: 1) розширити можливості пошуку способів зменшення навантаження без шкоди рівню освіти; 2) забезпечити певний рівень освітньої підготовки, подальшу професійну орієнтацію; 3) надати позашкільному закладу демократичного та гуманістичного характеру, надаючи кожній дитині право вибору свого подальшого спрямування; 4) полегшити мотивацію вибору напряму

позашкільної діяльності; 5) покращити умови мотивації навчання обдарованих дітей; 6) посилити самостійність роботи; 7) сформувати систематично цілеспрямовану, цілеспрямовану схильність до будь-якої професії.

6. В організації позашкільного навчання гостро постало питання про діагностику здібностей та інтересів дітей. Результати тільки психодіагностичних обстежень не можуть бути підставою для розподілу за спрямуванням. Необхідна координація зусиль усіх суб'єктів шкільного і позашкільного освітнього та виховного процесів, яку може здійснити практичний психолог освітньої чи виховної установи при зреалізації програми психологічного супроводу розвитку особистості дитини. Психологічний супровід розвитку особистості дітей – це один із видів професійної діяльності психолога, спрямованої на створення психолого-педагогічних умов для успішного навчання та особистісного розвитку дитини в ситуаціях позашкільного навчання. Накопичено значний арсенал форм і засобів розвитку дітей, що відповідають віку та потребам, зміст яких якісно розширюється та поглиблюється у міру накопичення емоційного досвіду. Зреалізація діяльності із супроводу розвитку дітей в позашкільному навчанні неможлива без ключової умови – необхідності організованої взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу: дітей, батьків, фахівців закладу, психологів. Підтвердженням ефективності психологічного супроводу розвитку дітей в умовах позашкільного навчання є зростання професіоналізму психолога, який проявляється у розвитку його взаємодії з дитиною та батьками, у зміні її позиції, удосконаленні психолого-педагогічних засобів організації діяльності та адекватності способів та дій, що використовуються при психологічному супроводі дитини в позашкільному навчанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баришева О.І. Психологічні знання в нерегламентованій діяльності старшокласників як засіб запобігання міжособистісним конфліктам // Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства: тези доповідей міжнар. молодіжної наук.-практ. конф. Чернівці, 1994. С. 269–270.
2. Безпалько О. В. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей : метод. посіб. К. : Століття, 2008. 224 с.
3. Безпалько О. В. Культура життєвого самовизначення : інтегративний курс для учнів загальноосвіт. навч. закл. : метод. посіб. : в 3 ч. К. : Златограф, 2003. Ч. 2. Середня школа. 536 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 3 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 280 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д.Бех. К. : Академвидав, 2012. 256 с.
6. Веретенко Т. Г. Тренінговий курс «Основи батьківської компетентності». Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. К., 2008. 362 с.
7. Галаган В. Я. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Ягупова ; Київ. ун-т економіки і технології транспорту; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти Акад. пед. наук України. К. : КУЕТТ, 2005. 232 с.
8. Горемикіна Ю.В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Соціальна інновації*. 2020. №3. С. 91-113.
9. Готовність дитини до школи / упоряд. Л. Богуславська. К. : Главник. 2004. 112 с.
10. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.

11. Документація психолога / (упор. Т.Гончаренко). К.: Редакції загальноосвітніх газет, 2003. 120 с.
12. Дмитрієва В. Технологія психологічного супроводу інноваційного закладу. Психолог. 2005. № 15 (159). С. 4-8.
13. Емоційний розвиток дитини / упоряд. О. Главник. К. : Мікрос-СВС. 2003. 112 с.
14. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми і молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. К., 1998. 333 с.
15. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. К.: МАУП, 2000. 310 с.
16. Іванова І.Б. Актуальні питання розроблення моделі спеціаліста. *Вісник Ун-ту "Україна"*. 2002. №2. С. 22-29.
17. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / За ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петрочко. К.: Фенікс, 2007. 528 с.
18. Ковбасенко Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу: методичний посібник. К., 2000. 53 с.
19. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К. : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
20. Коханова О. П. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.-метод. посібник. К.: Вид-во ПП Щербатих О. В., 2011. 104 с.
21. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посібник / С. Б. Кузікова. Суми : «Університетська книга», 2006. 384 с.
22. Лукіяничук А.М. Психологічні основи професійного становлення та розвитку особистості учня ПНЗ : навч.-метод. посібник для навч. модулю «Соціально-психологічна компетентність педагогічних працівників ПНЗ»; Білоцерк. ін-т неперерв. проф. освіти. Біла Церква : БІНПО, 2016. 159 с.
23. М'ясоїд П.А. Задачі з курсу загальної психології : задачі для студ.

вищ. навч. закладів / П.А. М'ясоїд. К. : Вища школа, 2000. 184 с.

24. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 697-700.

25. Максимов М. В. Психологія розвитку : тести : навч. посіб. К. : Ліра-К, 2010. 242 с.

26. Мілютіна К. Л. Психологія міжкультурної комунікації : навч. посіб. К. : Віпол, 2014. 256 с.

27. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. К. : Центр. навч. л-ри, 2005. 624 с.

28. Москальова А.С. Психологічні особливості діяльності завідувачів (практичних психологів) районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій в умовах соціально-економічних трансформацій : спецкурс. К. : Ун-т менедж. освіти, 2012. 40 с.

29. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби : навч.-метод. посібник / за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка. К.: Ніка-Центр, 2005.

30. Новікова І.М. Психолого-педагогічний супровід ЗНО. *Психологічна газета*. 2010. №1. С.15-22.

31. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія / за ред. О.В. Литовченко. К.: Педагогічна думка, 2012. 192 с.

32. Основи педагогічної психології : навч.-метод. посіб. / уклад. Л. Є. Коваль. Біла Церква : БІНПО, 2015. 136 с.

33. Осюхіна А.О. Стратегія лідерства. *Завуч*. 2008. №23-24. С. 67-74.

34. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 560 с.

35. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методологічні засади розвитку : монографія. Чернівці : Технодрук, 2019. 486 с.

36. Панок В. Г. Прикладна психологія : теор. пробл. : монографія. Київ :

Ніка-Центр, 2017. 188 с.

37. Панок В. Г. Психологічна служба : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2013. 328 с.

38. Пінчук Н. І. Психологічне забезпечення розвитку моральної вихованості сучасного підлітка в діяльності практичного психолога системи освіти : спецкурс. К. : Ун-т менедж. освіти, 2015. 32 с.

39. Положення про психологічну службу системи освіти України. *Практична психологія та соціальна робота*. №2. 2000. С. 35-38.

40. Практикум із групової психокорекції : підручник. Мелітополь : вид-во Мелітоп. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. 412 с.

41. Прокопенко І.Ф., Євдокімов В.І. Педагогічні технології: навч. посіб. Вид. 2-е. Харків: Колегіум, 2006. 218 с.

42. Психологічна служба : підручник / за наук. ред. В. Г. Панка ; Нац. акад. пед. наук України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи, Всеукр. асоц. практикуюч. психологів. К. : Ніка-Центр, 2016. 362 с.

43. Психологічний супровід як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів : метод. посіб. / за ред. С. Д. Максименка. К., 2015. 106 с.

44. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу «людина-людина» : монографія / за заг. ред. О. М. Кокуна. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 266 с.

45. Савчин М. Вікова психологія : навч. посіб. К. : Академія, 2017. 368 с.

46. Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії : монографія / за наук. ред. П.П. Горностая. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 244 с.

47. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 346 с.

48. Сидоренко Н.Ю. Організація роботи психологічної служби позашкільного навчального закладу як елементу соціумного угруповання // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 17-

18 вересня 2008 року. Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня» – 2008. – С. 271-276.

49. Сидоренко Н.Ю. Психологічний супровід відпочинку дітей. *Позашкілля*. 2008. № 4. С. 13-14.

50. Сидоренко Н.Ю. Формування мотивації на здоровий спосіб життя у вихованців позашкільних навчальних закладів: психологічні аспекти // *Позашкільна освіта: стратегії, інновації, практика: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф*, 21-23 травня 2009 р. Суми : ПП Рудень С.І. 2009.

51. Сисоєва С. О. Психологія та педагогіка : підруч. для традиційної та дистанційної форм навчання. К.: Міленіум, 2005. 520с.

52. Соціальна робота: актуальні питання теорії та практики: навч.-метод. посіб. / А.Й. Капська (кер. авт. кол.), К.: ДІ ПСМ, 2005. 234 с.

53. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник / За ред. проф. А. Й.Капської. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

54. Соціально-психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами : методичні рекомендації / упор. О.В. Бондар. Ямпіль, 2013. 32 с.

55. Соціально-психологічні особливості дорослої людини : інформ. матеріали для слухачів і викладачів системи післядиплом. пед. освіти / авт.-уклад. О.І.Бондарчук. К. : Ун-т менедж. освіти, 2015. 36 с.

56. Столярчук О. А. Професійна самооцінка майбутнього фахівця: теорія і практика: навч.-метод. посібник. К.: Наук. світ, 2010. 103 с.

57. Титаренко Т. М. Кризове психологічне консультування / Т. М. Титаренко. К. : Главник. 2004. 96 с.

58. Титаренко Т.М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

59. Тихенко Л.В., Сидоренко Н.Ю. Навчання основам здорового способу життя – важлива умова формування та розвитку творчих здібностей вихованців позашкільних навчальних закладів // *Формування та розвиток творчих*

здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 17-18 вересня 2008 року. Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня» 2008. С. 21-26.

60. Увага дитини / упоряд. О. Главника ін. К. : Главник, 2004. 112 с.

61. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості : наук. вид. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 197 с.

62. Фурман А.В., Надвинична Т.Л. Діагностичний напрям у змістовленні діяльності психологічної служби університету. *Психологія і суспільство*. 2014. №3. С. 69–101.

63. Фурман А.В., Надвинична Т.Л. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*. 2013. №2. С. 80-104.

64. Швалб, Ю. М. Практична психологія в економіці та бізнесі : навч. посіб. К. : Лібра, 1999. 270 с.

65. Шевченко Н. Ф. Духовний потенціал сучасної молоді : монографія Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2014. 200 с.

66. Шигонська Н. В. Філософський, психологічний, соціологічний та педагогічний аспекти сутності категорії «професійна взаємодія». Вісник Житомирського державного університету. 2008. Вип. 42. С. 160–164.

67. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : навч. посіб. К. : Вища школа, 2006. 382 с.